

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכיאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

לא

מתלמידיו של אהרן עיונים בספרות התנאים ומקורותיה לזכרו של אהרן שמש

עורכים

דניאל באיאריץ, ורד נעם וישי רוזן-צבי

חברי הוועדה האקדמית של כתב העת:
פרופ' דוד אסף, פרופ' יורם כהן, פרופ' משה מורגנשטרן,
פרופ' ישי רוזן-צבי, פרופ' יובל רוטמן, פרופ' דלית רום-שילוני

מזכיר המערכת: ד"ר עומר מיכאליס

עריכת לשון: שרה פוקס

אוניברסיטת תל אביב

תשפ"א

תעודה

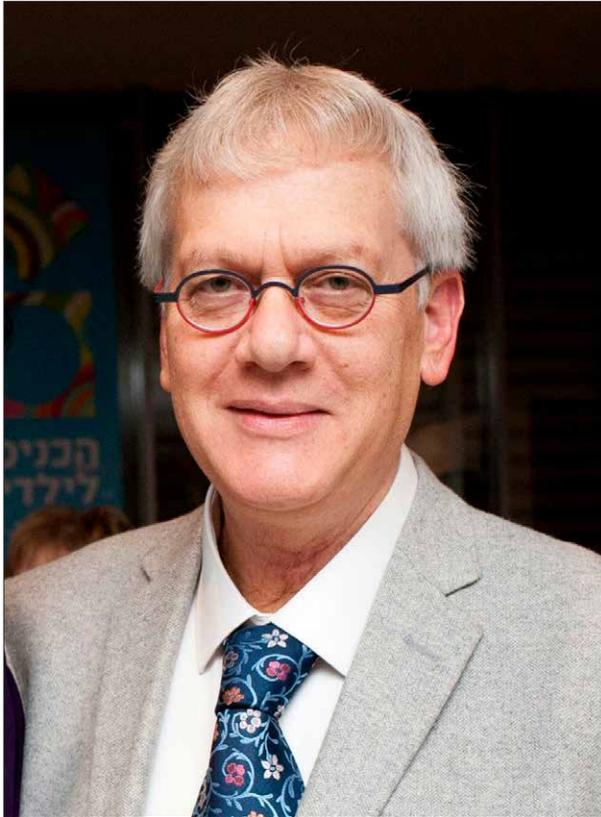
חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	תעודה א
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	תעודה ב
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	תעודה ג
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	תעודה ד
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	תעודה ה
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ח-1988	תעודה ו
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	תעודה ז
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	תעודה ח
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	תעודה ט
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	תעודה י
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	תעודה יא
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	תעודה יב
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	תעודה יג
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	תעודה יד
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	תעודה טו
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	תעודה טז-יז
מדברים עברית, תשס"ג-2002	תעודה יח
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	תעודה יט
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה-2005	תעודה כ
תעודה כא-כב חידושי זוהר – מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	תעודה כא-כב
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	תעודה כג
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	תעודה כד
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	תעודה כה
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד-2014	תעודה כו
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו-2016	תעודה כז
אסיף ליסיף, מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות, לכבוד פרופסור עלי יסיף, תשע"ח-2017	תעודה כח
יד משה, מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם, מוקדשים לזכרו של משה גיל, תשע"ח-2018	תעודה כט
מבנה פואטי, תהליכים קוגניטיביים ואינטואיציה ספרותית, מחקרים מוגשים לפרופסור ראובן צור, תש"ף-2020	תעודה ל

בעטיפה: אהרן כהן גדול. פרט מציור קיר בבית הכנסת בדורא אירופוס, המאה השלישית

ISSN 0334-1364

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
נדפס בדפוס אליגנר

פרופ' אהרן שמש

תוכן העניינים

11	רשימת המשתתפים בכרך
13	פתח דבר
15	רשימת הפרסומים של אהרן שמש
	שער ראשון: מקרא ומגילות
	עדות, אזהרה והשבעה: בין המקרא לחז"ל
23	אורית מלכה
	קריאה חדשה במגילת מקצת מעשי התורה
67	ורד נעם
	עיון ב־4Q159
91	כנה ורמן
	שער שני: מן הבית השני אל התנאים
	טומאת הממזר ו'נדת אנוש': בין ספרות קומראן לספרות התנאים
129	ידידה קורן
	מצוות פורים בימי הבית השני ובספרות התנאית: פרקים בתולדות
	ההלכה
169	משה בנוביץ
	הכל מוכן לשבת? בין ספרות בית שני לספרות התנאית
195	יואל קרצ'מר־רזיאל
	ישוע, הפרושים והתורה שבעל פה
229	דניאל באירין
	שער שלישי: עריכה ונוסח
	אכילת פסחים לא קתני: עיון בנוסח המשנה הראשונה במסכת
	ברכות ובִּהְרָכְבָּה
251	שלמה נאה

	לחקר עריכתן המגמתית של סוגיות: עיון בשלוש סוגיות בפתיחת בבלי סנהדרין
277	מנחם כהנא
	הגוי, החשוד ו'אחרים' אחרים: תהליכי עריכה, הלכה וחברה בתוספתא
315	חנן מזא"ה
	ממראית עין לחשד ובחזרה: מעברים בטעמי הלכה בפאה ובחנוכה
349	אהרן עמית
	שער רביעי: בין משנה למדרש
	שפת המדרש
367	משה הלברטל
	הגדות על דופי
381	עדיאל שרמר וישי רוזן־צבי
	עיר מוקפת חומה: על תיאורי הבאת הביכורים במשנת התנאים
411	הלל מאלי
	מה חידש רבן יוחנן בן זכאי בדין 'חדש'? תקנה ותולדות פרשנותה
451	דוד הנשקה
	שער חמישי: ספרות התנאים במבט בין־תרבותי
	בין יחיד לציבור ובין דם לבשר: פניו הכפולות של קורבן הפסח
481	מירה בלברג
	אישה הרה היוצאה ליהרג – גלגולו של פולמוס
505	יפעת מוניקנדם
	מספרות ההלכה הקדומה לחוק הרומי: לתולדות התהוותם של פרקי בבא מציעא
541	יאיר פורסטנברג
vii	תקצירים באנגלית

הגוי, החשוד ו'אחרים' אחרים: תהליכי עריכה, הלכה וחברה בתוספתא

חנן מזא"ה

נר לזכרו הטוב של ר' אהרן,
מופת נעם ואמת בתורתו ובהליכותיו,
מגלה גבולותיהן של כיתות ופוחת שעריהן

מבוא

אחד מן התחומים שבהם התמקד מחקרו של מורי, פרופ' אהרן שמש, הוא תהליכי הפרשנות העומדים ביסוד הלכת הכת בקומראן וזהותה הקבוצתית של הכת. בשניים ממאמריו בנושא הדגים שמש היטב את תהליך הארגון מחדש של הגבולות החברתיים בכת, שאימצה בכתביה מגוון קטגוריות הנוגעות במקורן להבחנה בין יהודים לגויים – כגון ציוויי היבדלות 'באכילה, בעבודה ובשותפות ממונית' – לשם הבניית ההיבדלות של אנשי היחד, הם 'ישראל האמיתי', מן הקבוצות הסובבות אותם.¹ את עיקר טיעונו ביסס שמש על השוואה מרשימה בין ספר היובלים לסרך היחד. מן ההשוואה הזאת עולה כי חלק מן הביטויים והמבנה, המשמשים בפי אברהם

* תחילתו של מאמר זה בקולוקוויום שהצגתי במסגרת תוכנית המלגות לזכויות אדם והיהדות של המכון הישראלי לדמוקרטיה. תודתי למכון על תמיכתו במחקר ולמשתתפי התוכנית ומנחיה על הערותיהם. תודתי גם לסימון ארזי, עומר מיכאליס, יאיר פורסטנברג, יואל קרצ'מר-רזיאל, ג'יסון רוגוף ועדיאל שרמר על הערותיהם המועילות בשלבים שונים של גיבוש המאמר.

1 A. Shemesh, 'The Origins of the Laws of Separatism: Qumran Literature and Rabbinic Halacha', *Revue de Qumran* 18 (1997), pp. 223–241; 'א' שמש, 'המבריל בין בני אור לבני חושך בין ישראל לעמים', ד' בויארין ואחרים (עורכים), עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית והרבנית לכבוד פרופסור חיים זלמן דימיטרובסקי, ירושלים תשס"ט, עמ' 209–220. ראו גם א' באומגרטן, הכיתות בימי הבית השני: מסה היסטורית-חברתית-דתית, ירושלים תשס"ב, עמ' 24–25; הנ"ל, *The Flourishing of Jewish Sects in the Maccabean Era*, Leiden 1997, pp. 7–8

בספר היובלים לצוות על הרחקה מן הגויים, מאומצים בסרך היחד בהוראות לאנשי היחד להבדל מכול אנשי העול,² כלומר להרחקה מן היהודים שאינם משתייכים לכת. נוסף על כך הציע שמש שכמה מפירושי הכתובים הכיתתיים המשמשים להבחנות חברתיות מבוססים אף הם על מסורות קדומות ביחס לגויים, ששרידיהן נותרו בספרות חז"ל.

מודל זה שהעמיד שמש עמד בלב הדיון האקדמי בכמה מן השאלות החשובות בעניין הגבולות החברתיים בקרב יהדות העת העתיקה, ובאפיונה של יהדות חז"ל למול זו של תקופת הבית השני. במסגרת זו עלו לדיון הקשרים ושכלולים מכיוונים שונים. ישי רוזן-צבי הדגיש את ההבדל בין מודל כיתתי זה, שבו נקבעים גבולות חדים בתוך החברה היהודית עצמה, לבין גבולותיה של החברה בספרות חז"ל, שיסודם בהבחנה מהותית-בינארית בין יהודים לגויים.³ בניגוד לכך, שזר יאיר פורסטנברג

2 על פי שחזורו של א' קמרון, מגילות מדבר יהודה: החיבורים העבריים, כרך ראשון, ירושלים תש"ע, עמ' 219.

3 ראו י' רוזן-צבי, 'הופעת הגוי בספרות חז"ל', ג' בוחק, ר' מרגולין וי' רוזן-צבי (עורכים), מיתוס, ריטואל ומיסטיקה: מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תעודה כו (תשע"ד), עמ' 361-438, ובייחוד עמ' 391-393; A. Ophir and I. Rosen-Zvi, *Goy: Israel's Others*; 1998, esp. p. 89 n. 18, and p. 199 באשר לאפיון הבינאריות בין יהודים לגויים בספרות חז"ל והעמדתה בניגוד ליהדות הקדומה בהיבט זה, ראו C. E. Hayes, 'The Complicated Goy in Classical Rabbinic Sources', M. Bar-Asher Siegal, W. Grünstäudl, and M. Thiessen (eds.), *Perceiving the Other* in *Ancient Judaism and Early Christianity*, Tübingen 2017, pp. 147-167 פורסטנברג, 'מעמד השומרונים בהלכה התנאית על רקע תפיסת האזרחות הרומית', ציון פב (תשע"ז), עמ' 157-192; י' קורן, 'יצירת מעמד "ישראל ערל" בספרות התנאים: נדבך נוסף לתמונת היהדות המחודשת בתקופת התנאים', ציון פב (תשע"ז), עמ' 397-438; S. Stern, *Jewish Identity in Early Rabbinic Writings*, Leiden 1994 שאלה כבדת משקל נוספת הנוגעת לעניין, שנידונה רבות במחקר, נוגעת לטיבה ולמקורה של תומאת הגוי וההרחקה ממנו. שמש מקבל בפשטות את עמדת גדליה אלון (שמש ולעיל, הערה 1), עמ' 215), שלפיה תומאת הגוי היא מוסד הלכתי קדום שיוודו 'בטומאת עבודה זרה שנתפשטה על עובדיה'. ואולם, נושא זה זכה לעיון מחודש בקרב חוקרים, ביניהם המתנגדים לעמדת אלון, כגון קריסטין הייז וג'ונתן קלוואנס, והתומכים בה, כגון חנן בירנבוים וורד נעם. ראו J. Klavans, 'Notions of Gentile Impurity in Ancient Judaism', *Association of Jewish Studies Review* 20 (1995), pp. 285-312; C. E. Hayes, *Gentile Impurities and Jewish Identities: Intermarriage and Conversion from the Bible to the Talmud*, Oxford 2002, pp. 122-144; V. Noam, 'Another Look at the Rabbinic Conception of Gentiles from the Perspective of Purity Laws', B. Isaac and Y. Shahar (eds.), *Judaea-Palaestina, Babylon and Rome: Jews in Antiquity*, Tübingen 2012, pp. 89-110; ח' בירנבוים, 'טומאת נכרים בעת העתיקה', קתדרה 139 (תשע"א), עמ' 7-30.

את התהליך הפרשני, שעליו הצביע שמש, כחלק מהשתלשלות הדרגתית כוללת של 'מסורת ההתברלות' למן ספרי עזרא ונחמיה ועד ההלכה התנאית המאוחרת.⁴ לדבריו, ההשלכה האמורה – של מאפייני היבדלות מגויים אל הזירה הפנים-יהודית – עמדה גם בבסיסה של מערכת הגבולות החברתיים בהלכה הפרושית הקדומה וההרחקות מ'עם הארץ', ובמובן זה היא משקפת יסוד מהותי בבדלנות היהודית הקדומה לגוניה. בכיוון אחר הציע עדיאל שרמר לראות אף סדרת הגבלות במגע עם מינים, המנויות בצמד הלכות בתוספתא, חולין (ב, כא-כב), עיבוד חז"לי של אותה הרחקה קדומה מגויים.⁵

בבחינה משותפת של התופעות הללו, ניכרת הדינמיות של הגדרים חברתיים בשלביה הראשוניים של יהדות חז"ל, שבאה לידי ביטוי בכך שמנגנונים שנועדו להרחקה מקבוצה אחת פונו אל קבוצה אחרת. המפתח להבנת התהליך, כפי שהטעים שמש, מצוי בטרמינולוגיה. זיהוים של המונחים והמכנים העוברים משרה אחר לשדה אחר אינו רק כלי פילולוגי, הנתון ביד החוקר לשם חשיפת התהליך החברתי, כי אם גם ביטוי להלך רוח יסודי של הבניית גבולות חברתיים, ביחוד בהקשר דתי, הכרוכה פעמים רבות באימוץ קטגוריות מסורתיות והמטענים שהן נושאות והשלכתם על מערך קבוצות עכשווי.

במאמר זה אבקש לחשוף תהליך דומה, אך בכיוון הפוך, בתוך הקורפוס הרבני עצמו. במוקדו יעמוד רצף חידתי בתוספתא דמאי. בהלכות בקובץ זה, שניתח בקצרה ריצ'רד סרסון בפירושו למסכת, יש התייחסות חריגה לאינטראקציה עם גויים בענייני תרומות ומעשרות.⁶ התייחסות זאת עומדת בניגוד למוקד הכללי של

לאור העמדה המפקקת בקדמות טומאה זו הציע רוזן-צבי אף לשקול כיוון הפוך, קרי, שחלק ממאפייני הפרדת הגויים בספרות חז"ל מבוסס דווקא על דגמי ההפרדה של כת קומראן ביחס לסובביה. ראו רוזן-צבי, לעיל, עמ' 392-393, הערה 130.

4 י' פורסטנברג, טהרה וקהילה בעת העתיקה: מסורות ההלכה בין יהדות בית שני למשנה, ירושלים תשע"ו, עמ' 217-255.

5 A. Schremer, 'Seclusion and Exclusion: The Rhetoric of Separation in Qumran and Tannaitic Literature', S. Fraade, A. Shemesh, and R. Clements (eds.), *Rabbinic Perspectives: Rabbinic Literature and the Dead Sea Scrolls*, Boston 2006, pp. 127-145. שרמר מציע שההבדל העיקרי בין העיבודים בכתבי הכת ובתוספתא טמון בשאלת יחסי הכוח. בעוד הלכות הכת משקפות היבדלות פסיבית מן הרוב הדומיננטי, הרי ההלכות בתוספתא משקפות הרחקה מתוך עמדת כוח, ובכך עשויות ללמד על מעמדם המרכזי של חכמים בחברה היהודית בעת חיבורן.

6 R. S. Sarason, *A History of the Mishnaic Law of Agriculture: A Study of Tractate Demai*, Leiden 1979, pp. 51-55

הלכות דמאי, שמיסודן הן מערכת פנים-יהודית, המבקשת להסדיר יחסים עם יהודים שאינם כופפים עצמם להלכות מעשרות, והגוי הוא גורם זניח בתוכה. המאמר יכול לנתוח משולב של היבטים מסוימים, טקסטואליים וענייניים, בקובץ זה של הלכות דמאי. אפתח בניתוח מבנה הקובץ וזיקתו למשנה לאור ההבדל בין כתבי היד של התוספתא, ואבחן את האפשרויות להבנת תהליך היווצרותו. כפי שאראה, יש יסוד לחשוד בכך שחלק מן החוליות – ובייחוד אלה העוסקות בגויים – נוספו ברובד מאוחר של הטקסט. לאחר מכן אצביע על זיקתן הטרמינולוגית והלשונית של אותן הלכות להלכות אחרות בתוספתא, בעיקר מתחום דיני שביעית, שחלקן נוגעות דווקא ליחסים פנים-יהודיים. כפי שיתברר, בחלק מן המקרים נראה שיש תלות טקסטואלית מובהקת של ההלכות בדמאי בהלכות אלה.

מתוך כך אטען כי סביר שיסודו של מקבץ הלכות זה, העוסק בגויים, הוא ברובד מאוחר בתוספתא, ושהוא מבוסס על תחומי הלכה אחרים בתוספתא ועל קטגוריות המשמשות בהם. בתהליך זה משמשים החומרים מזירות הלכתיות אחרות, ובייחוד הכלים ההלכתיים להבניית היחסים החברתיים בתוכן, כדגם שעל פיו מעוצבים היחסים עם הגויים בתחום התרומות והמעשרות. בכך מדגים מקרה זה, שבו נכרכים יחד התהליכים הטקסטואליים וההלכתיים, לא רק את האופן שבו נודדים עקרונית וקטגוריות בתוך הספרות התנאית עצמה, בהותירם עקבות טקסטואליים ברורים יותר וברורים פחות, אלא אף את דינמיקת ההבניה של הגבולות שהם משקפים לעיתים.

טבלו של גוי: תוספתא, דמאי א, טו-כג

הקובץ בתוספתא שבו אדון מוסב כנראה על משנה, דמאי א, ג:⁷

הלוקח לזרע ולבהמה⁸, קמח לעורות, שמן לנר, שמן לסוך בו את הכלים
– פטור מן הדמי

7 הנוסח על פי כ"י בודפשט, ספריית האקדמיה ההונגרית למדעים, קאופמן A 50, שינויים ניכרים צוינו בהערות השוליים. הפיסוק במקורות חז"ל המצוטטים לאורך המאמר הוא שלי. מבנה פרק א במסכת דמאי של המשנה תמוה מצד עצמו. לדיון במבנה ובהסבריו האפשריים ראו ז' ספראי וש' ספראי, משנת ארץ ישראל, סדר זרעים, ג: דמאי, תל אביב תשע"ג, עמ' 21.

8 בקטע הגניזה Cam. TS E.1.10: 'הלוקח זרע לבהמה'. לפי נוסח זה, שאין לו רע, נראה שמדובר כאן במעשה אחד – לקיחת זרע עבור בהמה – ולא בשניים. ראו נ' זק"ש, משנה זרעים עם שינויי נוסחאות מכתבי היד של המשנה ועם השוואות להבאות מהמשנה בחז"ל, גאונים וראשונים, כרך א, ירושלים תשל"ה, עמ' קעא. יש לציין שנוסח זה מתאים יותר למבנה התחבירי בהמשך המשפט במשנתנו, המונה בכל צלע הן את החומר הנלקח הן את

משנה זו מונה מקרים מסוימים שאדם פטור בהם מלהפריש דמאי מן התבואה שקנה. אלה הם מקרים שבהם התבואה אינה משמשת להנאה ישירה של האדם באכילה או בסיכה: זרעים לחקלאות, מאכל בהמה,⁹ מוצרים להשבחת כלים ועורות, וכן שמן לתאורה. בתוספתא, דמאי פרק א יש הרחבות רבות בשימושים משניים אלה, שעיקרן ברצף ההלכות טו-כג, העומד במוקד מאמר זה. רצף זה מובא בחילוף סדר ניכר בין שני כתבי היד, כפי שיידון להלן. אביא תחילה לפי הסדר בכ"י וינה ונוסחו,¹⁰ מחולק לשורות ולפלאי טקסט לפי נושאים, טרם נפנה לניתוח המבנה הכללי וכל אחד מרכיביו:

1	I	טו: הלוקח פירות לאכילה ונמלך למכרן, לא ימכרם לגוי ולא יאכילם לבהמת אחרים ¹¹ ולא לבהמת עצמו, אלא אם כן עישר.
2		טז: כיוצא בו: מי שנפל לו פירות בירושה או שנתנו לו במתנה, לא ימכרם לגוי ולא יאכילם לבהמת אחרים ¹¹ ולא לבהמת עצמו, אלא אם כן עישר.

ייעודו: 'קמח לעורות, שמן לנר, שמן לסוך בו את הכלים'. כמו כן, בכ"י וינה בתוספתא, שם, א, יח (להלן) הלשון היא 'לוקחין זרע', אף ששם אין יסוד לחשוב שמדובר בלקיחה עבור בהמה, הנידונה בנפרד.

9 השוו משנה, פאה א, ו; ספרא, אמור י, א (ק ע"ג).

10 חילופי נוסח של ממש מתוך כ"י ארפורט (ברלין, ספריית המדינה Or. fol. 1220) והדפוס הראשון (ונציה 1521) מובאים בהערות, בהתעלם מהבדל הסדר האמור. ציטוטי התוספתא לכל אורך המאמר לפי נוסח וינה, אלא אם כן מצוין אחרת. לא זוהו קטעי גניזה לקטעים הנידונים בו.

11 כ"י ארפורט: 'לא לבהמת חברו', וכן בצלע המקבילה. נוסח זה היה עשוי להיות מושפע מנוסח הבבלי בציטוט הברייתא, ראו להלן. על שאלת השפעות הבבלי על נוסח כ"י ארפורט ראו ע' שרמר, למסורת נוסח התוספתא: עיון ראשוני בעקבות שאול ליברמן, *Jewish Studies and Internet Journal 1* (2001), עמ' 13-23, 35-37; ב' קצוף, 'פרקי תוספתא: מקורם ומשמעותם של החילופים בחלוקה לפרקים', עלי ספר כח (תשע"ח), עמ' 19-20; י' זוסמן, "ירושלמי כתבי-יד אשכנזי" ו"ספר ירושלמי", תרביץ סה (תשנ"ו), עמ' 61-63.

3	II	יז: לוקחין שדה זרועה מן הגוי, בין משצמחה ¹² ובין עד ¹³ לא צמחה, וכן מישראל ¹⁴ במוצא ¹⁵ שביעית משצמחה ובין עד לא צמחה, ¹⁶ ואינו חושש.
4		יח: לוקחין ¹⁷ זרע – אחד דבר שזרעו כלה, ואחד דבר שאין זרעו כלה.
5		אין זורעין את הטבל, ואין מחפין את הטבל, ואין עושין עם הגוי בטבל.
6		ישראל ששכח זרע את הטבל – עד שלא צמחה חייב, משצמחה ¹⁸ פטור, שכבר אבד.
7	III	יט: הלוקח לבהמה לחיה ולעופות פטור מן הדמיי.
8		כ: לא יקשור ישראל ¹⁹ בהמתו אצל בהמתו של גוי, אם הלכה ²⁰ בהמתו מאליה – אין מחייבין אותו להחזירה.
9		כא: משכיר ישראל בהמתו לגוי ופוסק עמו ²¹ על מנת שהגוי זנה, ובלבד שלא יאמר לו 'כך וכך שעורין תהא מטיל לפניך', 'כך וכך עמיר תהא מטיל' ²² .
10	IV	כב: גוי שאמ' לישראל 'תן שמן על גבי מכת', בודיי אסור ובדמיי מותר. נפל על גבי בשרו – משפשפו ואינו חושש.
11		כג: גוי שנתן שמן על גבי טבלה של שייש להתעגיל עליה, משעמד, מותר לישראל לישב אחריו.

נסקור תחילה את מבנהו הכללי של הקטע ואת יחסו למשנה האמורה. רצף ההלכות, שבו לא מוזכר ולו חכם אחד בשמו, כולל כמה יחידות נפרדות שאינן משתלשות זו מזו ברצף.²³ בנושא הכללי של היחידות אפשר למצוא זיקה לנושא הנידון במשנה

- 12 דפוס: 'לפני שצמחה' – כנראה שיבוש, היוצר כפילות. וראו פירושו של שאול ליברמן כאן (ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: באור ארוך לתוספתא, ניו יורק תשט"ו-תשמ"ח) ולהלן: תוסכ"פ].
- 13 כ"י ארפורט: 'שלא'.
- 14 בכ"י ארפורט 'מיש' מחוק ועל גביו 'משביעית'. זהו כנראה תיקון על פי הבנה שגויה של המשפט. ראו פירוש ליברמן.
- 15 כ"י ארפורט: 'למוצאי'.
- 16 המלים 'משצמחה ובין עד לא צמחה' אינן בכ"י ארפורט ובדפוס, ונראות כמו תוספת פירוש בכ"י וינה (ראו להלן, הערה 24).
- 17 כ"י ארפורט: 'הלוקח לזרע'. לפי נוסח זה יכולות מילים אלה להתפרש כדיבור מתחיל מן המשנה, ראו להלן. ואולם, דווקא חילוף כזה חשוד כתיקון בהשפעת לשון המשנה. על עיבודים בנוסח כ"י ארפורט על פי המשנה ראו י' רוזנטל, 'על נספחים ומקומם בתוספתא', תרביץ עט (תשע"א), עמ' 206. וראו גם לעיל, הערה 8.
- 18 בדפוס כאן נשמטו מחמת הדומות המלים 'חייב משצמחה'.
- 19 בדפוס 'אדם'.
- 20 בדפוס 'אכלה'.
- 21 בדפוס 'עליה'.
- 22 בכ"י ארפורט נוסף 'לפניה'.
- 23 לניתוח מבנה זה ראו סרסון (לעיל, הערה 6), עמ' 38-40.

ולפרטים הנידונים בה. החלק הראשון (שורות 1-2), הבנוי מצמד הלכות הדוק מבחינה סגנונית ולשונית ('לא ימכרם לגוי ולא יאכילם לבהמת אחרים ולא לבהמת עצמו, אלא אם כן עישר'), מתייחס לאפשרות האכלת תבואה לבהמה ולפטור העקרוני ממעשרות במקרה זה. החלק השני מורכב מארבע הלכות, שביחס ביניהן אדון להלן, ומצויות בו כמה בעיות נוסח.²⁴ עניינו הברור הוא האיסור לזרוע טבל, והוא כולל (בשורה 4) התייחסות מפורשת ל'לקיחה לזרע' – קנייה לשם זריעה – מן המשנה.²⁵ החלק השלישי חוזר לעסוק בהאכלת בהמה בתבואה לא מעושרת, הפעם במפורש. הוא נפתח (שורה 7) בווריאציה של הדין במשנה ('הלוקח לבהמה לחיה ולעופות פטור מן הדמיי'), ולאחריה מובא צמד הלכות הדוק, שעניינו האכלת בהמת ישראל מתבואת טבל אצל גוי. החלק הרביעי מורכב אף הוא מצמד הלכות הדוקות יחסית, שתובהרנה להלן, ועניינו בשימוש משני בשמן שאינו מעושר.

אפשר אפוא לזהות לאורך הרצף זיקה כללית לנושא הנידון במשנה המקבילה – אפיקי שימוש צדדיים בתבואה שאינה מעושרת; וכן לקטגוריות המנויות במשנה – לקיחה לזרע ולבהמה; ובמידה פחות מובהקת – שימוש משני בשמן.²⁶ ואולם, יש להדגיש כי זיקה כללית זו אינה הדוקה. רק בשני מקומות – בשורה 4 ובשורה 7 – ניכרת התייחסות ישירה למקרים כפי שהם מנוסחים במשנה לפי סדרם: 'הלוקח לזרע ולבהמה... פטור מן הדמיי'. בכל שאר החומר אינן ההלכות מתייחסות למשנה מבחינה טקסטואלית או עניינית,²⁷ ואין הן הולמות את סדרה: אכילת הבהמה

24 כמה הבדלי נוסח בין כתבי היד מתרכזים דווקא בהלכה זו (שורה 3) ובתחילתה של הלכה יח. ראו בהערות 16-17 לעיל. כמו כן יש להעיר על חריקת הביטוי 'אינו חושש' בסיומה של הלכה זו, אף שהוא מופיע בכל עדי הנוסח. הרי הדין כבר נאמר בינוני רבים ('לוקחין'), כמו בכל ההלכות הסובבות את הלכה זו, והוא בא בדרך כלל בספרות חז"ל לאחר בינוני יחיד. יתכן שזוהי אשגרת לשון מן השימוש במטבע זה בהמשך, בהלכה כב.

25 בנוסח כ"י אפורט נראה שזהו ממש דיבור מתחיל ממשנתנו. ראו לעיל בהערה 17. מכל מקום, אף בנוסח כ"י וינה והרפוס ('לוקחין זרע'), נראה שהכוונה היא למשפט זה במשנה.

26 מבנה הפרק בתוספתא אינו הולם בדיוק את סדר ההלכות התמוה במשנה, ובעצמו אינו חלק לגמרי. הרצף שאנו עוסקים בו מגיע לאחר רצף אחר, בהלכות ד-יד, שעניינו חזקת דמאי בתבואת ארץ ישראל, היוצא מתוך המשפט הבא במשנת דמאי א, ג: 'מגויב ולהלן פטור מן הדמיי'. ראו סרסון (לעיל, הערה 6), עמ' 42. אחריו מגיעים דיונים בהלכות תערובות (הלכה כד) ורפואה (הלכה כה), ואחריהם דיונים ב'קמח לעורות' (הלכה כה), המוזכר מיד לאחר הזרע והבהמה במשנה ג, וב'שמן ערב' (הלכות כו-כז), המופיע בסופה. מבחינה זו מתאים הרצף דגן להיות מוסב על הפריטים האמורים במשנה ג, שאינם נידונים בהלכות הסובבות – 'הלוקח לזרע ולבהמה... שמן לגר, שמן לסוך בו את הכלים...'. וראו עוד להלן.

27 חלק I עוסק אומנם ביעודה של תבואה בעת לקיחתה, ומשמע ממנו שהיה מותר לתת לבהמה (ולמכור לגוי) ללא עישור אם לכך יועדו הפירות מתחילה. לעומת זאת, שאר חלקי

במשנה, אם קשור בה חלק I, באה לאחור הלקיחה לזרע, ואף נידונה כאמור במפורש בחלק III. השמן במשנה, אם קשור אליו הדין בחלק IV, מגיע רק לאחר לקיחת 'קמח לעורות', אך העניין נידון במפורש רק בהמשך הפרק בתוספתא, בהלכה כה.²⁸ לפיכך, אם רצף זה הוא אכן הרחבה למשנה האמורה, הרי אפשר לתארו כקיבוץ של הלכות הנוגעות לאפיקי השימוש בתבואה שאינה מעושרת, אם הלכות בודדות ואם צמדי הלכות, שנאספו כנראה מהקשרים אחרים.

מצד אחר, כפי שהעיר סרסון, בולטת ברצף זה בכמה היבטים נוכחותו המפתיעה של הגוי כגורם הלכתי.²⁹ בשורות 1-2 מוזכר הגוי בשולי הדברים כמוצא אפשרי לשימוש בתבואה שאינה מעושרת, לצד נתינתה לבהמה, ובשורה 5 נמנית 'עשייה' עם הגוי במסגרת איסורי זריעת הטבל. משמעותית יותר היא השאלה בדבר הנאה מטבלו של הגוי, העומדת בשורות אחרות במוקד ההלכה ממש: בשורה 3 נידונה ההנאה האפשרית מכך שזרע את שדהו טבל בעת שהשדה נלקחת ממנו; בשורות 8-9 נידונה הנאת בהמת ישראל מן הטבל שהגוי נוהג להאכיל את בהמותיו; ובשורות 10-11, כפי שיובהר להלן, נידונה הנאת ישראל מן השמן שאינו מעושר, שהגוי נוהג לסוך על גופו. קשת ההקשרים החברתיים-הכלכליים העומדים בבסיס ההלכות רחבה אף היא. דרך הילוכן מתואר נמען ההלכה מוכר פירות לגויים, לוקח מהם שדות, עושה עם הגוי בשדהו, קושר אצלו את בהמתו ומשכירה לו, וסך עמו בשמן. קיבוץ מגוון זה מציג את אוסף ההלכות הרחב ביותר בספרות התנאית באשר ליחסים עם גויים בתחום המעשרות. כאמור, המערכת ההלכתית במשנה בתחום זה, ובתוכה מערכת הספקות המרכיבה את חומריה של מסכת דמאי, היא מערכת פנים-יהודית שהגוי משמש בה גורם זניח. נוכחותו מוזכרת בעיקר כצינור בשולי המערכת הכלכלית, שיש להתייחס אליו במקרה שעברה דרכו תבואה, היות שהוא אינו מכיר את 'כללי המשחק' של המערכת ההלכתית ואינו כפוף להם.³⁰ בניגוד

הקובץ מתייחסים בבירור לאיסורי טבל כאל איסורים פשוטים, ללא התייחסות לכוונה. יש לציין כי שימושים נוספים בשמן נידונים בהמשך הפרק במשנה: בסוף משנה ג: 'שמן ערב, בית שמיי מחייבין ובית הלל פוטרין'; בסוף משנה ד, הממשיכה אותה: 'שמן שהגרדי סך באצבעותיו - חייב בדמי. ושהסרוק נותן בצמר - פטור מן הדמי'. על כך ראו עוד להלן. מכל מקום, לשתי הלכות אלה במשנה מיוחדות הלכות אחרות בהמשך הפרק בתוספתא. 29 סרסון (לעיל, הערה 6), עמ' 51; G. G. Porton, *Goyim: Gentiles and Israelites in*, 1988, pp. 22-23.

30 במסגרת זו נידונים הפקדת פירות אצל גוי מחשש שיחליפם (משנה, דמאי ג, ד; תוספתא, דמאי ד, כב-כז) ומידת האחריות של יהודי לפירותיו הטבולים של הגוי בהסדרי אריסות מורכבים (משנה, דמאי ו, א-ב; תוספתא, דמאי ו, א-ז), בהשוואה למקרים דומים בנוגע לכותי ולישראל שאינו נאמן על המעשרות. יוצאי דופן המעידים על הכלל נמצאים במשנה, פאה ד, ו-ט; תרומות ט, ז. נראה שהיעדרו זה של הגוי כגורם בעל חשיבות במסכת, בניגוד

לכך, בכמה נקודות בתוספתא ניכר עיסוק מוגבר בנוכחות של גויים וביחסים איתם בתחום זה,³¹ ובכמה סוגיות בירושלמי הופכת נוכחות זו ומעמד תבואת הגוי לגורם יסודי במערכת, שנידון בהרחבה.³² חשוב להדגיש, בהתאם לכך, שאין הגוי מוזכר במשנה האמורה בדמאי או בפרק א במשנה כולו. מתוך כך מתעורר החשד כי העיסוק במעמד טבלו של הגוי והסדרת מצבים הנוגעים למעמד זה עמד אף הוא ביסוד עריכת רצף זה או חלק מחוליותיו, בנוסף על הקשר למשנה א, ג. להתלבטות זו באשר למבנה הקובץ ולמוקדו התמטי יש להוסיף נתון חשוב: בכ"י ארפורט מופיע הרצף בסדר שונה.³³ בנוסף זה נפתח הרצף דווקא בשורות IV-III ורק לאחריהן באות שורות II-I:

7	III	הלוקח לבהמה ולחיה ולעוף פטור מן הרמאי.
8		לא יקשור ישר' בהמתו אצל בהמתו של גוי...
9		משכיר ישר' בהמתו לגוי ופוסק עמו...
10	IV	גוי שאמר לו לישר' תן שמן על גבי מכת'...
11		גוי שנתן שמן על גבי טבלה של שייש...
1	I	הלוקח פירות לאכילה ונמלך למוכרן...
2		כיוצא בו: מי שנפלו לו פירות בירושה או שניתנו לו במתנה...
3	II	לוקחין שדה זרועה מן הגוי...

לתחומי הלכה אחרים כגון הלכות עבודה זרה, מעיד יותר מכל על הקשרה הפנים-יהודי של המערכת ההלכתית סביב המושג דמאי, מערכת המבוססת על ספקות השוק בין יהודים, ועל עיצוב גבולות חברתיים בתוך החברה היהודית על בסיס הקפדה דתית בתחום המעשיות. ראו ר' אלסטר, 'משמעות המונח דמאי בספרות התנאית', סידרא כט (תשע"ד), עמ' 5-38. למחקרים כלליים בדבר מעמדו של הגוי בהלכה התנאית ראו רוזן-צבי ואופיר (לעיל, הערה 3), עמ' 215-222; 'כהן, היחס אל הנכרי בהלכה ובמציאות בתקופת התנאים, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים תשל"ה; ר' ינקלביץ, יהודים ונכרים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, רמת גן תשל"ה; פורטון (לעיל, הערה 29).

- 31 כגון תוספתא, פאה ב, ט-יא; דמאי א, יב-יד; ד, כ; ה, ב.
- 32 הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא השאלה היסודית באשר למעמדן של קרקעות גויים בתחום המעשיות, הידועה בניסוחה 'ש/אין קניין לגוי בארץ ישראל'. שאלה זו אינה נידונה כלל בספרות התנאית, אך הופכת להיות שאלת מפתח בכמה דיונים בירושלמי ביחס לגויים, כפי שניכר בייחוד בסוגיה בדמאי ה, ט (ובמקבילה בגיטין ד, ט). ראו לפי שעה ספראי וספראי (לעיל, הערה 7), עמ' 147-157; 'י' חרל"פ, ארץ ישראל במשנת התנאים והאמוראים, ירושלים תשס"ד; א' מרגלית, המושג "מצוות התלויות בארץ" בספרות חז"ל, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, באר שבע תשס"ה, עמ' 146-179.
- 33 ליברמן, תוסכ"פ, עמ' 220; סרסון (לעיל, הערה 6), עמ' 40, הערה 34.

4	הלוקח לזרע ³⁴ ...
5	אין זורעין את הטבל...
6	ישראל ששכה זרע את הטבל...

אפשר לראות כי בכ"י ארפורט נשמר הסדר בתוך כל אחד מחלקי הרצף, וכי רק הסדר בין החלקים הוחלף. הברל מסוג זה אפשר להסביר כתוצאת השמטה מחמת הדומות (שני החלקים נפתחים במילה 'הלוקח') באחת ממסורות הנוסח, שהושלמה שלא במקומה. אפשרות זו צריכה לבוא בחשבון, כפי שמעיר עדיאל שרמר בהתלבטותו הזהירה בהסבר חילופי סדר מעין זה בין כתבי היד של התוספתא.³⁵ ואולם, היות שהדמיון במקרה זה מתמצה במילה אחת, וכיוון שהשמטה במקרה זה – אם של חלקים I-II ואם של חלקים III-IV – הייתה צריכה להיות של פלח טקסט גדול למדי שכולל שתי חוליות תחומות מבחינה עניינית, הסבירות שמדובר בהשמטה טכנית-מקרית, אינה גבוהה.

נראה שמצב זה יכול להתאים לתופעת הנספחים בתוספתא, שניתח יואב רוזנטל,³⁶ שאותם אפשר לזהות באמצעות חילופי מקום של רצפי טקסט בין שני כתבי היד. כפי שהראה רוזנטל, חילופים מעין אלה, הכוללים לעיתים פלחי הלכות שלמים, מעידים לפעמים על תוספות מאוחרות לתוספתא בשלב עריכה קדום על גביו של רצף קיים, אם כהרחבה נוספת למשנה הנידונה באותו מקום ואם כ'תוספתא לתוספתא' העומדת זה מכבר.³⁷ אכן, העובדה כי כל אחד מן החלקים עומד לעצמו וכי אין זיקות טקסטואליות ביניהם,³⁸ לצד מבנהו המעורפל של הרצף כפי שהוא לפנינו ומיקורו הענייני המטושטש, מחזקת את האפשרות ששני חלקים אלה לא נוצרו כיחידה אחת. בנוסף לכך, אף שבניגוד לדוגמאות שניתח רוזנטל אין במקרה זה ראיות ברורות לקרמיות של אחד החלקים או לתהליך הוספתו של חלק אחד על

34 בנוסח כ"י וינה והרפוס כאן 'לוקחין לזרע', ראו הערה 25 לעיל.

35 לעיל, הערה 11, עמ' 24, הערה 67.

36 לעיל, הערה 17.

37 שם, עמ' 199. על תוספות גיליון קדומות לנוסח התוספתא ראו גם י' ברודי, משנה ותוספתא כתובות: נוסח, פרשנות ועריכה, ירושלים תשע"ה, עמ' 33-37.

38 למעט ביטוי אחד משותף: 'אינו חושש', המופיע בשורה 10 ובשורה 3, אף שבאחרונה הוא חורק וחשוך כאשגרת לשון. ראו הערה 24 לעיל. יתרה מזו, יש לציין כי קיים מתח טרמינולוגי מסוים בין שני החלקים, בעקבות הבחנתה החשובה של רות אלסטר בדבר הטרמינולוגיה היסודית בחומרים התנאיים במסכת דמאי. ראו אלסטר (לעיל, הערה 30), עמ' 15-23. בעוד בחלקים I-II נמצאות התייחסויות לקטגוריית 'טבל' (שורות 5-6) ולשאלה אם האדם 'עושה' (שורות 1-2), הרי בחלקים III-IV מוזכרות הקטגוריות 'דמאי' ו'וראי' (שורות 7, 10), האופייניות ל'משפחת' המקורות הנגדית.

גבי חלק אחר, יש לציין גם כי בתלמודים מצוטטות וריאציות של שורות מחלקים I-II, 39 אך לא נמצא אף לא ציטוט אחד מחלקים III-IV. במילים אחרות, מניתוח מבנה הרצף הכללי נראה שלפנינו אסופה אקלקטית של הלכות בענייני מעשרות, הקשורות לנושא הנידון במשנה המקבילה – הנאה משנית מתבואת דמאי. אסופה זו מורכבת כפי הנראה משני חלקים שהאחד מהם הורכב על גב חבירו. בין ההלכות הללו, בייחוד באחד משני החלקים, ניכר עיסוק רב בהסדרת יחסים עם גויים בתחום המעשרות. לתמונה כללית זו אבקש כעת להוסיף ממד, ולהעמיק את המבט בהלכות הנוגעות לגויים בקובץ ובפרטיהן. בשורות הבאות אתמקד אפוא בלשון ובטרמינולוגיה של כמה מן החוליות בקובץ, ואבחן אותן לאור חומרים מקבילים בהקשרים אחרים בתוספתא. כפי שאראה, בכל השורות בחלקים III-IV נמצאים ביטויים ייחודיים שיש להם מקבילות מובהקות בהקשרים אחרים בתוספתא, בייחוד במסכת שביעית. כך גם בשורה 3, שיש לתהות אחר מקומה בחלק II כשהוא לעצמו. לאור ממצאים אלה, אני סבור שכל הרכיבים בקובץ העוסקים במישרין בגוי ובטבלו מבוססים על עיבודים הלכתיים של מקורות תנאיים אלה, שחזור שיש בו כדי ללמד על גיבושו הטקסטואלי של הקובץ שלפנינו, ויותר מכך – על הדינמיקה ההלכתית שבה מתגבשים ניצנים של 'הלכות גוי' בזירת התרומות והמעשרות.

משביעית לדמאי: בין עריכה להלכה

בשורות הבאות אבקש אפוא להצביע על התהליך האמור בהתייחס לשלושת המוקדים העוסקים בשימוש בטבלו של גוי, לפי סדרם ברצף: א) לקיחת שדה זרועה מן הגוי; ב) אכילת בהמה אצל הגוי; ג) סיכה בשמנו של גוי. המפתח, לפי דרכו של שמש שתוארה לעיל, נמצא בטרמינולוגיה ובהעתקתה. אצביע על הזיקה הטקסטואלית המובהקת בכל אחת מן השורות למקבילות, ואדון בתהליכי עיבוד שאפשר לזהות בכמה נקודות בחומר בדמאי, המעידים כנראה על עיבוד 'פעיל' העומד ברקע גיבושם. לאחר מכן אפנה לבחינת התמונה הכללית המצטיירת מבעד לפרטים של דוגמה זו, ואתאר את התהליך הטקסטואלי וההלכתי העולה ממנה.

39 בירושלמי, דמאי א, ג (כא ע"ד) מצוטטת וריאציה של שורות 4-6, שתידון להלן, וכן ברייתא המזכירה במידת מה את שורה 1. בבבלי, חולין ז ע"ב מצוטטת שורה 1 בהבדלי גרסה.

א. שדה זרועה (שורה 3)

את העיזון אפתח בנייתוח ההיתר לקחת שדה זרועה מן הגוי (שורה 3) ומקומו של היתר זה בין שורותיו של חלק II. כפי שאראה, שורה זו חשודה כתוספת בתוך חלק זה כשהוא לעצמו, ובנוסף לכך נראה שהיא מבוססת על הלכה מקבילה בתוספתא שביעית. ככלל, כאמור, עוסק חלק II באיסור זריעת טבל:

- 3 יז: לוקחין שדה זרועה מן הגוי, בין משצמחה ובין עד לא צמחה, וכן מישראל במוצאי שביעית (משצמחה ובין עד לא צמחה⁴⁰), ואינו חושש.
- 4 יח: לוקחין⁴¹ זרע – אחד דבר שזרעו כלה, ואחד דבר שאין זרעו כלה.
- 5 אין זורעין את הטבל, ואין מחפין את הטבל, ואין עושין עם הגוי בטבל.
- 6 ישראל ששכח זרע את הטבל – עד שלא צמחה חייב, משצמחה פטור, שכבר אבד.

נעיינ תחילה ברצף השורות 4-6. שורה 4 מגיבה כנראה במישרין אל הפטור מהפרשות דמאי בלקיחת זרעים במשנה המקבילה: 'הלוקח לזרע... פטור מן הדמאי'. היא פותחת בהתייחסות מפורשת לפטור זה ('לוקחין זרע'), ומוסיפה שהוא חל בין על מינים שבהם הזרע עצמו מתפוגג בתהליך הצמיחה ('אחד דבר שזרעו כלה') ובין על מינים שבהם הזרע נותר כחלק מן הגידול ('ואחד דבר שאין זרעו כלה'). הבחנה זו מבוססת כנראה על משנה אחרת, בפרק ט בתרומות (משנה ו): 'הטבל גידוליו מותרין בדבר שזרעו כלה, אבל בדבר שאין זרעו כלה – גידולי גידולין אסורין. ואיזוהו הוא דבר שאין זרעו כלה? כגון הלוף השום והבצלים...'. לפי משנה זו חמור דינו של מין תבואה 'שאיין זרעו כלה', שבו גידולי טבל אסורים, מדינו של מין תבואה 'שזרעו כלה'.⁴² ההלכה דנן בתוספתא מגיבה אפוא לדין זה, ומעירה שהפטור במשנת דמאי במקרה של לקיחת תבואה לזרע תקף אף 'בדבר שאין זרעו כלה'.

שורות 5-6 עוסקות אף הן במפורש בזריעת טבל. בשורה 5 מפורטים שלושה ניואנסים הנוגעים לאיסור זריעת טבל ('אין זורעין... ואין מחפין... ואין עושין עם הגוי...'). ובשורה 6 מוצגת הבחנה דיעבד בין שדה שכבר צמחה ובין שדה שטרם צמחה, במקרה שבו אדם כבר זרע טבל, והשאלה היא האם עליו לעוקרו.⁴³ אומנם צמד זה אינו מתייחס במישרין למשפט הקודם בתוספתא, והוא אינו עוסק בשאלת

40 המילים בסוגריים אינן בכ"י ארפורט ובדפוס, ראו לעיל, הערה 24.

41 כ"י ארפורט: 'הלוקח לזרע', ראו לעיל, הערה 17.

42 בניגוד למשנה קודמת באותו פרק בתרומות (משנה ד), שממנה משתמע שגידולי טבל פטורים לגמרי. ראו פירוש אלבק, שם.

43 כך כנראה יש לפרש כאן 'חייב' או 'פטור', כפי שמבינו ליברמן ומפורש לפי גרסת הירושלמי שתירדון בסמוך. וראו גם משנה, תרומות ט, א.

ה'לקיחה לזרע' הנידונה בו ובמשנה. ואף על פי כן מתייחסות הלכות אלה לאובדנו של הזרע בתהליך הצמיחה ('עד שלא צמח... שכבר אבד'), ועניינן הכללי הולם אף הוא את הדיון בזריעת הטבל באותו פרק בתרומות.⁴⁴ מבחינה זו יש אפוא רציפות עניינית במהלך שורות 4-6.

חשוב לציין כי רצף שלוש השורות הללו בתוספתא (4-5-6) מצוטט כסדרו, בווריאציה, בפתחת סוגיית הירושלמי על משנתנו. שני הטקסטים מובאים זה לצד זה בטבלה הבאה:

תוספתא, דמאי א, יח	ירושלמי, דמאי א, ג (כא ע"ד) ⁴⁵
4 יח: לוקחין זרע –	מכיון שלקחו לזרע לא שנייא:
אחד דבר שזרעו כלה, ואחד דבר שאין זרעו כלה.	היא דבר שזרעו כלה היא ⁴⁶ דבר שאין זרעו כלה.
	..... ⁴⁷
5 אין זורעין את הטבל, ואין מחפין את הטבל, ואין עושין עם הגוי בטבל.	תני: אין זורעין טבל אבל ⁴⁸ מחפין טבל אבל מחפין עם הגוי טבל ⁴⁹ .
6 ישראל ששכח זרע את הטבל –	השכח זורע ⁵⁰ טבל

44 משנה, תרומות ט, א הנ"ל, וכן שם, ט, ז.

45 טור 117, שורות 19-26 במהדורת האקרמיה ללשון עברית. הנוסח כאן על פי כ"י ליידין (ספריית האוניברסיטה Cod. Or. 4720). חילופי נוסח בהערות השוליים.

46 בכ"י וטיקן (הספרייה האפוסטולית 133 ebr.) נוסף כאן 'כיצד' – תוספת תמוהה, שיש לשקול אם היא משקפת מהלך אחר בשורה זו.

47 בחלק זה מוצג ציטוט ברייתא חידתית, בשם ר' יוחנן, העוסקת בשינוי ייעודם של זרעים שנלקחו לזרע מתחילה. מקומו של ציטוט זה במהלך אינו ברור, וכן יש לחשוד בהצגתו של מקור זה כברייתא. ראו י' ענגיל, ספר גליוני הש"ס והוא הגהות על סדר זרעים בבלי וירושלמי, וינה תרפ"ד, דף לג ע"א-ע"ב.

48 כ"י וטיקן: 'ולא', וכן נראה הכרחי מבחינת הלוגיקה במשפט. ראו פירוש רידב"ז; ב' רטנר, ספר אהבת ציון וירושלים, כרך יב, וילנא תרע"ז, עמ' 85; ליברמן, תוסכ"פ, עמ' 202.

49 כ"י וטיקן: 'נובל' – שיבוש גרפי.

50 כ"י וטיקן: 'השכיח וזורע', כתיב המשקף כנראה בינוני מתמשך – 'השְׂכִיחַ וזורע'.

עד שלא צמחה חייב, משצמחה
פטור, שכבר אבד.

פטור שכבר אבד.

בדבר שאין דרכו להתלקט, אבל בדבר
שדרכו להתלקט⁵¹ קונסין אותו שילקט
אותו⁵².

בלא צמח, אבל אם צומח⁵³ נעשה⁵⁴ כדבר
שאין דרכו להתלקט.

כפי שאפשר לראות, הקטע בירושלמי כולל כמה הברלים בהשוואה לרצף ההלכות בתוספתא, אך הדמיון ביניהם רב. הסוגיה בירושלמי פותחת במהלך המקביל בדיוק לשורה 4 בתוספתא מבחינה לשונית ועניינית, אף על פי שבירושלמי הוא מוצג כהיסק תלמודי ולא כציטוט של ברייתא.⁵⁵ לאחריו מובאת ברייתא המקבילה לשורות 5-6 בתוספתא, אף שהיא כוללת כמה הברלים בניסוח ואף להלכה.⁵⁶ בתמונה הכללית ניכר שביסוד הרצף בירושלמי על משנתנו עומד מקור דומה מאוד לשלוש השורות שלפנינו בתוספתא (4-5-6). הקבלה זו מחזקת את אפשרות קיומו של רצף ברייתות זה, שעניינו היסודי באיסורי זריעת טבל, המוסב על היתר לקיחת הזרע במשנתנו. בניגוד לכך, שורה 3, הפותחת את הרצף בתוספתא, אינה מובאת עמו בסוגיית הירושלמי. לאמיתו של דבר, מיקומה של שורה זו ברצף התוספתא עצמו מוזר מכמה בחינות. ראשית, ההיתר המוצג בשורה 3 תלוש מבחינה עניינית: זהו היתר גורף

51 כ"י וטיקן הושמטו המלים 'אבל בדבר שדרכו להתלקט' מחמת הדומות.

52 כ"י וטיקן: חסר 'אותו'.

53 כ"י וטיקן: 'צמח'.

54 כ"י וטיקן: 'עושה' – כנראה שיבוש גרפי.

55 על תופעת הציטוטים הפרפרסטיים של ברייתות בירושלמי (ובבבלי) ועל הדעות השונות במשמעות המיוחסת לה ראו ז' פרנקל, מבוא הירושלמי, ברסלוי תר"ל, דפים כד-כו; י"ג אפשטיין, מבואות לספרות התנאים: משנה, תוספתא ומדרשי הלכה, ירושלים 1957, עמ' 250-255; ח' אלבק, מחקרים בברייתא ותוספתא ויחסן לתלמוד, ירושלים תש"ד (כגון בעמ' 93); ב' קצוף, היחס בין התוספתא והירושלמי למסכת ברכות, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, רמת גן תשס"ד, עמ' 242 ובהערה 6. שאלת היחס הכללי בין התוספתא לירושלמי חורגת מגבולותיו של מאמר זה. המחקר המקיף ביותר לפי שעה הוא בחלקה השני של עבודת הדוקטור הנ"ל של קצוף, עמ' 237-294.

56 בירושלמי נוספה הבחנה בין 'דבר שדרכו להתלקט' ל'דבר שאין דרכו להתלקט', הקודמת לשלב הצמיחה, שלא מצאתי לה מקבילה. כמו כן, בירושלמי נקבע כי מותר לחפות עם הגוי בטבל, לכאורה בניגוד ל'אין עושין עם הגוי בטבל' שבתוספתא. ראו ליברמן, תוסכ"פ, שם; ז' פרנקל, תלמוד ירושלמי סדר זרעים עם ספר אהבת ציון, מחברת שניה: מסכת דמאי, ברסלוי תרל"ה, דף ה ע"ב. מכל מקום, אין הברלים אלה נוגעים לענייננו כאן.

לקחת שדה זרועה מן הגוי, חרף ההנחה שהגוי זרעה טבל, אך הדיון באיסור זריעת טבל גופו – לרבות הזריעה עם הגוי – מובא רק בשורה 5. יתרה מזו, קריטריון צמיחת השדה המוזכר בשורה 3 ('בין משצמחה ובין עד לא צמחה'), בניסוחו היחידאי הזה, ממשיך את הופעתו של קריטריון זה בדיוק בשורה 6 ('עד שלא צמחה חייב, משצמחה פטור'). משתי בחינות אלה, העניינית והטרמינולוגית, היה מתאים יותר ששורה 3 תבוא אחרי שורה 6. היא אף הולמת כהמשכה הלוגי של שורה 6: בניגוד למקרה שבו ישראל שכח זורע, שבו יש הבחנה אם צמחה השדה או לא צמחה, הרי אם נלקחה השדה מן הגוי לאחר שזרעה טבל – פטור אף אם לא צמחה. נוסף על כל אלה, במבנה שלפנינו מוצבת שורה 3 לפני ההתייחסות הישירה בקטע זה כולו למשנתנו בדמאי א, ג בתחילת שורה 4 ('לוקחין לזרע'), שהייתה מתאימה לפתוח את החלק העוסק בזריעת טבל. צירוף נתונים אלה – היעדרות שורה זו בציטוט רצף הברייתות בירושלמי ומיקומה המוזר ברצף – מעורר חשד באשר למקוריותה, ומעלה את האפשרות שהיא שולבה בקובץ בשלב מאוחר כלשהו, אף שאין לכך שריד בעדי נוסח התוספתא שלפנינו.

זיקתה של הלכה זו להלכות בתחום השביעית חשובה ביותר בגלל חשד זה. ראשית, יש לשים לב שבסוף הלכה זו מצוינת במפורש האנלוגיה בין התחומים: 'וכן מישאל במוצאי שביעית'. כוונת אנלוגיה זו היא שכפי שמותר לקחת שדה זרועה מן הגוי – בין שצמחה ובין שלא צמחה, ומבלי להתחשב בכך שכנראה נזרעה טבל – כך מותר לקחת שדה זרועה מישאל במוצאי שביעית, מבלי להתחשב בכך שכנראה נעבדה בשביעית.⁵⁷ אכן, שאלה זו נידונה במפורש בתוספתא שביעית כחלק ממקבץ דיונים בהסדרים כלכליים בשלבים חקלאיים שונים,⁵⁸ והדמיון הטקסטואלי בין המקורות מובהק.

ההלכה האמורה בתוספתא שביעית קשורה בעצמה למשנה, שביעית ד, ג: 'חוכרים נירים מן הגוים בשביעית אבל לא מישאל'. משנה זו קובעת כי מותר לקבל בחכירה שדה מגוי על מנת לזרעה במוצאי שביעית, למרות שהשדה נחרשה ביד

57 בניגוד לפירוש ליברמן, שהבין שכאן נלמדת הלכה חדשה בהלכות שביעית, בעניין החשש לקדושתם של זרעי השביעית שנבלעו בקרקע, שלמיטב ידיעתי לא נמצא במקור נוסף. כפי שאראה, סביר הרבה יותר להבין הערה זו בהתייחס לחומרים המפורשים במסכת שביעית.

58 ראו משנה, שביעית ד, ב. וכן ז' ספראי וש' ספראי, משנת ארץ-ישראל, סדר זרעים ה: מסכת שביעית, תל אביב תשס"ח, עמ' 115-121; 'פליקס, 'פוקו זרעו בשביעית משום ארנונא' (סנ' כו ע"א), סיני עג (תשל"ג), עמ' 235-249.

הגוי בשביעית, ואילו מישראל אסור.⁵⁹ על כך מוסיפה התוספתא בשביעית ג, יא שתי הערות הנוגעות לענייננו:

אין חוכרין נירין מישראל החשוד על השביעית – אבל לוקחין הימנו שדה זרועה – שלא גזרו אלא עד מקום שהן יכולין לזרוע.
המקבל שדה מן הגוי, פוסק עמו על מנת שהגוי זרועה

ההערה הראשונה היא סיוג לאיסור מן המשנה ('אין חוכרין נירין מישראל החשוד על השביעית'). היא קובעת כי מותר לקחת – כנראה במוצאי שביעית כבמשנה – שדות שכבר נזרעו.⁶⁰ לאחריה מוצג היתר נוסף – הפעם בנוגע ל'מקבל' – ולפיו אפשר להתנות מראש במפורש עם הגוי שהוא יזרע את השדה, וכך יקבל ישראל שדה זרועה.⁶¹ למרות שספק מסוים עומד ביחס לטיב ההסדר הכלכלי שבו עוסקת כל אחת מן ההלכות (חוכר/לוקח/מקבל), ניכר שעניינן הכולל הוא בלקיחת שדות זרועים מישראל ומגוי. בייחוד בולט השימוש בהתייחסות לקטגוריה ההלכתית הייחודית של שדה זרועה, ולתיאור המקרה באותו לשון ממש – הנמצא רק בשני מופעים אלה בכל ספרות חז"ל:⁶²

תוספתא, דמאי א, יז	תוספתא, שביעית ג, יא
3 יז: לוקחין שדה זרועה מן הגוי, בין משצמחה ובין עד לא צמחה, וכן מישראל במוצאי שביעית, ואינו חושש.	אין חוכרין נירין מישראל החשוד על השביעית – אבל לוקחין הימנו שדה זרועה

לאור הדמיון הרב, נראה שאת ההערה בתוספתא דמאי – 'וכן מישראל במוצאי שביעית' – יש להבין כהפניה להלכה זו בדיוק המצויה לפנינו בתוספתא שביעית.

59 ראו פליקס, שם; הנ"ל, תלמוד ירושלמי מסכת שביעית, כרך א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 240; ספראי וספראי, שם, עמ' 124. וכן ליברמן, תוסכ"פ, עמ' 518.

60 יש לציין שהמקרה בהערה זו מתואר במילה 'לוקחין', המשמשת בדרך כלל לתיאור קנייה שלמה, וקשה לומר אם מקרה זה עומד כנגד החכירה שבה דובר עד כה ('חוכרין נירין') או שהכוונה לאותו מקרה. על הנימוק להיתר זה ראו עוד להלן.

61 על ההבחנה בין מקבל וחוכר ראו תוספתא, דמאי ו, ב; ירושלמי, דמאי ו, א (כה ע"א). על המודלים של אריסות וחכירה בכלכלה הרומית ובספרות חז"ל בפרט ראו י' שורק, 'מנהגי אריסות הלניסטיים-רומיים המשתקפים בספרות חז"ל', ציון לט (תשל"ד), עמ' 217-223; ספראי וספראי (לעיל הערה 7), עמ' 261-274; D. P. Kehoe, *Law and Rural Economy in the Roman Empire*, Ann Arbor 2010

62 הכוונה למונח זה בעת שאינו זוקק מושא עקיף (כגון משנה, כלאים ב, ג: 'היתה שדהו זרועה חטיף').

בכך נראה שהערה זו משקפת היכרות עם ההלכה בשביעית, בניסוח דומה לזה הנמצא לפנינו.⁶³ כיוון זה של ההיכרות, משביעית לדמאי, מתחזק לאור הקשרן הטקסטואלי של כל אחת מן ההלכות בקורפוס שלפנינו: ההלכה בשביעית נטועה היטב במקומה, בתוך מערכת הלכתית רחבה ומנוסחת בזיקה ישירה למשנה שם, ואילו ההלכה בדמאי חורקת במקומה וחשודה כתוספת על גבי רצף הלכות מקומי בענייני טבל. רוצה לומר, האפשרות הסבירה ביותר להסבר הדמיון הלשוני המובהק בין ההלכות היא על דרך העיבוד: ההיתר בתוספתא דמאי לקחת שדה זרועה מן הגוי (שורה 3), שנוסף כנראה על גבי הדיוק ההלכתי בדבר שדה שזרועה טבל ביד ישראל (בשורה 6: 'עד שלא צמחה חייב, משצמחה פטור'), נוסח בהשראת ההיתר לקחת שדה זרועה במוצאי שביעית.

ראוי להתעכב על תוכן העיבוד במקרה זה, ועל האופן שבו משמשות בו הקטגוריות ההלכתיות, ובייחוד יש לשים לב להבדל בין יהודים לגויים בשני תחומי ההלכה. בהלכות בשביעית, הן כמשנה הן בתוספתא, מוזכר גם הגוי כמי שמותר לקחת ממנו גרים ('חוכרים גרים מן הגוים בשביעית') ושדות זרועים ('פוסק עמו על מנת שהגוי זרועה'). אף על פי כן, ההלכה בדמאי – בבואה להתיר לקחת שדה זרועה מן הגוי – מתבססת דווקא על ההיתר המופיע בהלכות שביעית, לקחת מישראל ('וכן מישראל במוצאי שביעית'), העומד שם בניגוד אל הגוי. במלים אחרות, במסגרת העיבוד ההלכתי משביעית לדמאי משתקפת תזווה של הקטגוריות, בעת שההיתר הנוגע ליהודים החשודים על השביעית מאומץ בהלכות דמאי כלפי הגויים.

תזווה זאת יש לראות לאור ההבדל המהותי בין גוי לבין ישראל בשני תחומי ההלכה. עבודת הגוי פטורה בשביעית מיסודה, ולפיכך השדה שהוא עיבד בשביעית מותרת, ואף מותר לפסוק זאת עמו במפורש.⁶⁴ ישראל, לעומת זאת, חייב בשביעית

63 אפשרות רדיקלית יותר היא שגם ההלכה בתוספתא דמאי עוסקת בהלכות שביעית. כפי שאפשר לראות, הלכה זו עצמה אינה כוללת עדות שהיא עוסקת בטבל, ובתיאוריה היה אפשר להצמידה לסיום ההלכות המקבילות בשביעית:

אין חוכרין גירין מישראל החשוד על השביעית, אבל לוקחין הימנו שדה זרועה...
המקבל שדה מן הגוי פוסק עמו על מנת שהגוי זרועה.
לוקחין שדה זרועה מן הגוי, בין משצמחה ובין עד לא צמחה, וכן מישראל
במוצאי שביעית, ואינו חושש

על אף קסמה, אין אפשרות זו סבירה, בעיקר משום שיש צורך בהסבר מספק לכך שהלכה זו נשמטה בתוספתא שביעית והועברה דווקא למיקומה בתוספתא דמאי. כמו כן, היות שבתחילת הרצף – לפי שחזור זה – נאמר במפורש 'לוקחין הימנו שדה זרועה', קשה לתת פשר לחזרה בשורה האחרונה על דין זה 'וכן מישראל במוצאי שביעית'.

64 וכן מותר לחזק את ידי הגויים בהמשך המשנה שם. ראו דיון אצל ספראי וספראי (לעיל, הערה 58), עמ' 124-126.

ושדותיו אסורות. ההיתר לקחת מישראל שדה זרועה מוצדק לפיכך באמצעות נימוק אחר, נימוק של מדיניות הלכתית: 'לא גזרו אלא עד מקום שיכולין לזרוע'. אף שניסוחו של נימוק זה מעורפל מעט, נראה שהוא מצמצם את מסגרת האחריות של המערכת ההלכתית ושל היהודי הנשמע להלכה בשעה שהוא נמצא במשא ומתן עם יהודי שאינו מקפיד על האיסור.⁶⁵ רוצה לומר, ההלכה מעלימה עין במודע מן האפשרות הברורה שהשדה שלפנינו נחרשה בשביעית ונזרעה בידי ישראל זה. עיקרון הלכתי זה שונה מן ההיתר לקחת שדות מן הגוי, ואפשר להגדירו כעיקרון הלכתי-חברתי להסדרת אינטראקציה עם בני המעגל היהודי הפנימי, בין יהודים 'רבניים' לבין אלה החשודים, שכולם חייבים בשביעית.

בנקודה זו נמצא הבדל בין המערכת ההלכתית בשביעית ובין זו בדמאי בנוגע למעמדו של הגוי. האיסור על הטבל שזרע, המופיע בהלכה בדמאי, נובע ממעמדם של הזרעים ולא מזהותו האתנית של העובד בשדה. לפיכך, הטבל שזרע הגוי לא אמור לצאת מאיסורו. בכך דומה השדה שזרע הגוי לשדה שזרע ישראל בשביעית, שאף היא לא הייתה אמורה לצאת מאיסורה, ואין דינה כדין שדה שזרע גוי בשביעית. לכן נדרשת ההלכה בדמאי, הבאה להתיר שדה שזרע גוי, דווקא להעלמת עין הלכתית ביחס לשדהו של ישראל, וכך היא מאמצת את העיקרון ששימש לתחום את הגבולות שלה עצמה באינטראקציה עם יהודים החשודים על השביעית.

65 כך מבינים נימוק זה רוב הפרשנים. לאחר הלכה זו מובאות שתי הלכות נוספות בשל הנימוק הדרומה המופיע בהן: 'הנכרי והכותי שחרשו אין עושין אותן בית הפרס, שלא גזרו אלא עד מקום שיכולין לגזור. אין מגדלין בהמה דקה אבל מגדלין בהמה גסה, שלא גדרו אלא גדר שיכול לעמוד'. לאור הדמיון ייתכן שאף בהלכה שאנו עוסקים בה 'לזרוע' הוא שיבוש של 'לגזור', בשל תיאורי הזריעה הסובבים אותה. אכן, בירושלמי, שביעית ד, ב (לה ע"ב) (טור 190, שורה 27-29 במהדורת האקדמיה ללשון עברית) מצוטטת וריאציה להלכתנו זו, ובה מובא הנימוק בנוסח: 'שלא גזרו אלא על הגדר שהוא יכול לעמוד בו'. ראו פירוש חסדי דוד על אתר; ש' ליברמן, תוספת ראשונים: פירוש מיוסד על כתבי יד התוספתא וספרי ראשונים ומדרשים בכתבי יד ודפוסים ישנים, כרך א, ירושלים תרצ"ז, עמ' 76; צ"א שטיינפלד, "ציבור" ו"רוב ציבור" בתקנות בית-דין, סיני פה (תשל"ט), עמ' קסז ובהערה 44 שם; מ' מסינה, 'אין גוזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולין לעמוד בה', תרביץ נד (תשמ"ה), עמ' 447-453; ז' פלק, 'על מונחי משפט', סיני עז (תשל"ה), עמ' יח-יט; א' כאהן, "אין גוזרים גזירה על הציבור" וכו' מגמות הכללי, משלב לא (תשנ"ז), עמ' 8-10. כל זאת בניגוד לפירושו של פליקס, האוחז בפירוש הרחוק שהציע ליברמן לקיום הנוסח שלפנינו. ראו פליקס (לעיל, הערה 58), עמ' רמו.

ב. אכילת בהמה (חלק III)

האפשרות שחלק מן ההלכות בקובץ בדמאי עוצב בהשפעת הלכות מסכת שביעית מתחזקת כאשר בוחנים את פלח ההלכות הכולל את חלקים III–IV. כפי שאראה, בכל אחת מן השורות הללו מתגלה זיקה להלכות במקום אחר בתוספתא, ובייחוד במסכת שביעית, ובכמה מקומות ניכר עיבוד על פי מקורות אלה. עובדה זו יש בה כדי לחזק את האפשרות שחלק זה, המופיע במקום אחר ברצף בכ"י ארפורט, נוסף בשלב שני על גבי ההלכות בחלקים I–II, שחלקן מצוטטות בתלמודים. כאמור, רצף ההלכות בחלק III עוסק כולו בהאכלת טבל לבהמה:

- 7 יט: הלוקח לבהמה לחיה ולעופות פטור מן הדמיי.
 8 כ: לא יקשור ישראל בהמתו אצל בהמתו של גוי, אם הלכה בהמתו מאליה – אין מחייבין אותו להחזירה.
 9 כא: משכיר ישראל בהמתו לגוי ופוסק עמו על מנת שהגוי זנה, ובלבד שלא יאמר לו 'כך וכך שעורין תהא מטיל לפניך', 'כך וכך עמיר תהא מטיל'.

חלק זה פותח במה שנראה כמו וריאציה של המשנה ('הלוקח לבהמה לחיה ולעופות פטור מן הדמיי'). לאחר מכן נידונים שני מקרים – הנראים במבט ראשון כצמד אורגני נפרד – העוסקים באכילת בהמה מטבל שגוי מאכיל לבהמותיו, אם כאשר קושר ישראל בהמתו אצלו או כשהוא משכיר לו אותה. העיקרון היסודי כאן הוא שאדם אחראי שלא תאכל בהמתו טבל, ולפיכך הוא אינו יכול לקשור אותה אצל בהמתו של הגוי, כשברור שבהמתו תאכל גם מן המזון ששם הגוי לפני בהמתו שלו. עם זאת, אחריות זו מסויגת ואינה חלה אם הולכת הבהמה מאליה לאכול מפירותיו של הגוי או אם בהסדר ההשכרה אין פירוט מפורש של מה שתאכל הבהמה אצל הגוי. ניסוחן של ההלכות ברצף זה, כהלכה יז לעיל, כולל כמה מטבעות לשון ייחודיים המצויים בהלכות בתוספתא שביעית, בשני הקשרים שונים, כמודגם בטבלה:

	תוספתא, דמאי א, יט–כא:	א. תוספתא, שביעית ה, כ:
7	הלוקח לבהמה לחיה ולעופות פטור מן הדמיי	פירות שביעית אין מאכילין אותן לבהמה ולחיה ולעופות.
8	לא יקשור ישראל בהמתו אצל בהמתו של גוי, אם הלכה בהמתו מאליה אין מחייבין אותו להחזירה.	אם הלכה בהמה מאליה לתחת תאינה ואוכלת בתאנים, לתחת חרוב ואוכלת בחרובין, אין מחייבין אותו להחזירה, משם שנ' 'כארצך תהיה כל תבואתה לאכל' (ויק' כה ז).

ב. תוספתא, שביעית ג, יב:	
9	משכיר ישראל בהמתו לגוי ופוסק עמו על מנת שהגוי זנה ובלבר שלא יאמר לו: כך וכך שעורין תהא מטיל לפנייה, כך וכך עמיר תהא מטיל.
	המקבל שדה מן הגוי פוסק עמו על מנת שהגוי זורעה

אם כן, לכל אורך שורות אלה, למעט הסיוג שנוסף להיתר בסוף שורה 9, נמצאים ביטויים משותפים. בשורה 9 מנוסח ההיתר להשכיר בהמה לגוי על אף החשש שהתבואה לא מעושרת במטבע לשון נדיר ('...גוי ופוסק עמו על מנת שהגוי אה'), שבו מתואר ההיתר להסדיר קבלת שדה מן הגוי בשביעית,⁶⁶ שנידון לעיל. הלכה זו בתוספתא שביעית נמצאת מיד לאחר ההלכה ששימשה – לפי סברתי – בסיס לניסוחו של ההיתר לקחת מן הגוי 'שדה זרועה'. העובדה שבדמאי מופיעים ברצף שני מטבעות לשון ייחודיים משתי הלכות רצופות בשביעית מחזקת את האפשרות שהלכה זו עמדה ביסודן, וממילא את האפשרות שאף כאן מבוסס ההיתר בדמאי על מקבילו בשביעית. יש לציין שהמקרים בעניין זה שונים: בדמאי מדובר בישראל המשכיר בהמה לגוי, ובשביעית – בישראל המקבל שדה. מכל מקום, בשניהם מאפשר סיכום בעת הסדר כלכלי עם גוי ליהנות מאיסורו, הנותר מחוץ לתחום אחריותו של ישראל.

בשורות 7-8, לעומת זאת, מתגלה דמיון להקשר אחר בשביעית. תיאור המקרה וההיתר שניתן בו לאוכל שאוכלת בהמה שהלכה מאליה מנוסח באותו מטבע ייחודי כבהלכה מקבילה הדנה באכילת פירות שביעית ('אם הלכה בהמתו מאליה אין מחייבין אותה להחזירה'). דמיון זה מצטרף למניית שלוש הקטגוריות 'לבהמה לחיה ולעופות' בתיאור האיסור העקרוני המקדים את ההיתר בשני המקרים, וקשה להסבירו כמקרי, אף שצידוף זה עצמו מופיע לא אחת בספרות התנאית.⁶⁷ נראה אפוא שגם במקרה זה מעידה הלשון על אנלוגיה הלכתית העומדת בבסיס ההלכה בדמאי, הפעם מתחום שאין בו כל אזכור של גוי או של אינטראקציה חברתית, אך ישנם פירות אסורים הנאכלים בפי בהמה.⁶⁸ התמונה המתקבלת היא שרצף השורות 7-9 בדמאי, המוצג כדיון שצמח מן ההיתר במשנה לקחת לבהמה, נוצר בהשראת הלכות קיימות בהקשרים מגוונים במסכת שביעית.

66 וראו גם תוספתא, שביעית ג, כג.

67 ראו למשל משנה, פאה ו; ו; פסחים ב, א; ביצה א, ט; תוספתא, שבת ח, א; טו, א.

68 אכילת בהמה היא רכיב משמעותי בהלכות שביעית, המוזכר בציווי המקראי עצמו (שמות כג, יא; ויקרא כה, ז). ראו משנה, שביעית ז, א-ב; ח א; ספרא, בהר א, ב (קו ע"ג).

בהקשר זה מעניינת בייחוד שורה 7. בבחינה ראשונית של הקובץ נראתה שורה זו – היחידה בכל הרצף המנוסחת בזיקה ללשון המשנה – נפרדת מצמד ההלכות שאחריה, ובה מוצגת וריאציה לדין מן המשנה. בניגוד לכך מגלה ההשוואה שאף לשונה מושפעת כנראה מן ההלכה בתוספתא שביעית, כיחידה אחת עם שורה 8 שאחריה. לאמיתו של דבר, הלכה זו הייתה יכולה להיווצר מהרכבה טקסטואלית פשוטה של ההלכה בשביעית עם משנת דמאי האמורה:

משנה, דמאי א, ג:	תוספתא, דמאי א, יט-כא:	תוספתא, שביעית ה, כ:
הלוקח לזרע ולבהמה קמה לעורות, שמן לנר, שמן לסוך בו את הכלים – פטור מן הדמי.	הלוקח לבהמה לחיה ולעופות פטור מן הדמי.	פירות שביעית אין מאכילין אותן לבהמה ולחיה ולעופות.

אפשר אפוא להציע שהלכה זו נוצרה בכוונה תחילה בלשונה של המשנה בדמאי, דווקא כדי לעגן את רצף ההלכות המתגבש על פי הלכות שביעית בהקשר הטקסטואלי של משנת דמאי.

סיכת שמן (חלק IV)

חלק IV, הכולל שתי הלכות, עוסק כאמור בסיכת שמן:

- 10 כב: גוי שאמ' לישראל 'תן שמן על גבי מכתי', בודיי אסור ובדמי מותר. נפל על גבי ברשו – משפשפו ואינו חושש.
- 11 כג: גוי שנתן שמן על גבי טבלה של שייש להתעגיל עליה, משעמד, מותר לישראל לישב אחריו.

העניין הנדון בצמד ההלכות, ובהתאם לכך מקומן של ההלכות בתהליך היווצרות הרצף כולו, דורש חידוד. שני המקרים כוללים אינטראקציה בין גוי לישראל בנוגע לסיכת שמן, שאפשר לתאר כמתרחשת בזירת בית המרחץ העירוני.⁶⁹ המקרה השני ברור יותר, ובו מתואר גוי הסך עצמו בשמן באמצעות התחככות במשטח שיש.⁷⁰

69 הסיכה בשמן הייתה חלק בלתי נפרד מתהליך הרחצה בבית המרחץ הרומי. ראו F. Yegul, *Bathing in the Roman World*, New York 2010, pp. 12–13; G.G. Fagan, *Bathing in Public in the Roman World*, Ann Arbor 1999, pp. 345–347; ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תשס"ח, עמ' י-יא. על בתי המרחץ כזירת אינטראקציה חברתית ראו G. G. Fagan, 'Socializing at the Baths', M. Peachin (ed.), *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*, Oxford 2011, pp. 358–373

70 הפועל 'להתעגל' ייחודי להוראה זו ומובנו 'להתגלגל'. ראו להלן.

ההלכה מתירה במקרה זה לישראל להתיישב על המשטח השמנוני שהותיר אחריו הגוי, ואולי אף להתחכך בו במכוון, אף שהוא ניסך במגע עם שאריות השמן שלא עושר. בהלכה הראשונה מבקש גוי מישראל בקשה מפורשת – למרוח עליו שמן,⁷¹ וההלכה מתירה זאת בשמן דמאי, ואף מוסיפה היתר למרוח את השמן אם נפל ממנו על בשרו של ישראל, אלא שיש ספק באשר לבעיה ההלכתית העומדת ביסוד הדיון. ליברמן ופרשנים אחרים הבינו כי עניינה של הלכה זו באיסור הזניח של 'כילוי' טבל – טובת הנאה המתקבלת מן השימוש בטבל – החל לשיטה זו אף על נתינה לגוי.⁷² לפי הבנה זו יש כאן היתר לכלות דמאי בסיכה על גוף הגוי, אך איסור לעשות כן ב'דאי', למרות שמדובר בצורך רפואי. ואולם, פירוש זה מעמיד את מוקדה של הלכה זו בשונה ממוקד הדיון לכל אורך הרצף העוטף אותה (שורות 8–11), ובייחוד מזה של ההלכה העוקבת בשורה 11, שבכולן מתוארים מקרים שבהם נהנה ישראל מתבואתו הלא מעושרת של הגוי, ולא להיפך. לאור זאת אני סבור שיש להבין שהבעיה במקרה זה היא בכך שישראל ניסך בידיו מן השמן הלא מעושר שהגוי משתמש בו, כך:

גוי שאמ' לישראל: 'תן שמן על גבי מכתי [שפשף את השמן הזה בידך על מכתי]', בודיי אסור [משום שישראל ניסך בידיו מן הטבל] ובדמיי מותר [משום שזו הנאה עקיפה ובדמאי הקלו]. נפל על גבי בשרו [של ישראל, מן השמן הדמאי שסך על הגוי] משפשפו ואינו חושש [למרות שזו סיכה לכל דבר].

אומנם, הגדרת 'דמאי' ו'דאי' לשמן שהגוי משתמש בו תמוהה במידת מה, אך אפשר להציע כי מדובר בשמן המסופק במסגרת שירותי בית המרחץ, או לחלופין שבמקרה זה המונחים הללו מתייחסים לספק כללי באשר למוצא השמן ולא לקטגוריה ההלכתית

71 סיכת השמן על המכה מוזכרת אף היא בהלכה קודמת בקובץ בתרומות-שביעית (להלן), ביחס לשימוש ראוי בשמן תרומה או שביעית: 'סך אדן שמן על גבי מכתו' (תרומות ט, יג; שביעית ו, ד), וראו גם משנה, שבת יד, ד; תוספתא, שבת יב, יב. על המרכיב הרפואי בבתי המרחץ הרומיים ראו פגאן, 'רחצה' (לעיל, הערה 69), עמ' 85–103. לסקירה של פרקטיקות השימוש המגוונות בשמן בבתי המרחץ, המומלצות בטיפולים רפואיים בכתבי גלנוס ופאולוס מאגינה, ראו M. Zytka, *Baths and Bathing in Late Antiquity*, PhD Thesis, Cardiff University 2013, pp. 124–192

72 ראו פירוש חסדי דוד; ליברמן, תוסכ"פ, עמ' 203; סרסון (לעיל, הערה 6), עמ' 54; פורטון (לעיל, הערה 29), עמ' 196. לדעת ליברמן, הדיון כאן ב'כילוי' ממשיך את איסור המכירה של תבואה לא מעושרת לגוי בראשית הקובץ בתוספתא (שורות 1–2).

הפורמלית⁷³. מכל מקום, הלכידות העניינית מכריעה לדעתי לטובת הסבר זה, והוא מתחזק לאור העיון במקבילות להלן. לפיו נידונים בהלכות אלה שני מקרים דומים מעולם בית המרחץ, שבהם עשוי ישראל להימשח בעקיפין בשמן שמשמש בו גוי, במסגרת נוכחותם המשותפת במרחב הציבורי ומתוקף המגע החברתי ביניהם.⁷⁴ בכך ממשיך צמד היתרים זה את צמד ההלכות בחלק הקודם ואת האפיקים שהותרו בהם ליהנות מפירות טבלו של גוי באכילת בהמת ישראל.

כמו בחלק הקודם, גם בחלק זה נמצא דמיון לשוני מובהק לרצף הלכות בתוספתא שביעית, אך במקרה זה מצויה מערכת מקבילות מסובכת יותר. מדובר בקובץ הלכות בנוגע לפירות שביעית, חלק מרצף ארוך המבוסס כנראה בעצמו על קובץ מקביל

73 הביטוי 'בודאי' אסור ובדמאי מותר' נדיר, ונמצא רק בהלכה אחת נוספת בתוספתא, דמאי ד, ב-ג, בנוגע להשאת פירות במרחב הציבורי. ההבחנה בין הקטגוריות מופיעה בכמה מקרים, בלשון אחר: 'כמה דברים אמורים בדמאי, אבל בודאי ...'. ראו למשל תוספתא, דמאי ה, יא; תרומות י, ו; מעשר שני ב, ו; ד, יג. על הגיוון הסמנטי של מונחים אלה המשמשים לתיאור ספקות שונים, ראו ש' ליברמן, 'לכתובת ההלכית מעמק בית-שאן', תרביץ מה (תשל"ו), עמ' 60-61. ליברמן בפירושו לתוספתא כאן מפנה לסוגיה בירושלמי ג, א (כג ע"ב), שם אכן נידונה האכלת חולים, ובאחד המקרים – האכלת חולה גוי בידי רופא יהודי. אלא שההבחנה שם בין 'דמאי' ל'ודאי' מתייחסת דווקא למקרה של חולה ישראל, ואצל הגוי אף ב'ודאי' מותר. מכל מקום, מהלך הסוגיה שם תמוה וצריך עיון, ודחוק לפרש את הברייתא כאן לאורו, בניגוד ללכידות העניינית לפי הפירוש שהצעתי. וראו ר' אלסטר, היבטים דתיים וחברתיים של הלכות דמאי בספרות חז"ל, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, רמת גן תש"ע, עמ' 103-104. על ההקשר התרבותי של מימון השמן למרחץ הציבורי בערים הרומיות ראו פגאן, 'רחה' (לעיל, הערה 69), עמ' 162.

74 תיאור ריאלי הכולל שני מקרים אלה בדיוק מצוי בסיפור על אודות הדריאנוס קיסר בהיסטוריה אוגוסטה 17, 5-7 (הטקסט מתוך ד' גולן, היסטוריה אוגוסטה: חיי אדריאנוס, ירושלים תש"ן, עמ' 64): 'הוא רחץ תכופות במרחצאות הציבור, ועם כולם. מכאן נפוצה הלצת הבלנים הידועה: כאשר בהזדמנות כלשהי ראה במרחץ וטיראן, אותו הכיר מן הצבא, משפשף את גבו ושאר חלקי גופו בכתל, התעניין לדעת מדוע זה יתחכך בשיש; כאשר שמע שכן הוא עושה מפני שאין לו עבד, גם עבדים נתן לו וגם הוצאותיהם. ביום אחר, כאשר זקנים מרובים על מנת לעורר נדיבותו של הפרינקפס שיפשו עצמם בכתל, פקד עליהם כי יבואו לפניו וכי איש את רעהו לסרוגין ישפשף'. וראו A. Alexander, *Roman Antiquities: An Account of the Manners and Customs of the Romans – with notes* by J. Boyd, Glasgow 1835, p. 379. בריל הביא את חלקו הראשון של סיפור זה כדוגמה לרתיעה התרבותית הרומית מן הנוהג (הבוזי) להתחכך בשיש לשם סיכה במרחץ, המשתקף במקורות יהודיים מאוחרים יותר. ראו N. Brüll, *Jahrbücher für Jüdische Geschichte*. וראו גם ליברמן, תוסכ"פ, עמ' 474-475, וכן להלן.

בתוספתא תרומות, שביחס המפורט ביניהם אני מתכוון לדון במקום אחר. שלוש המקבילות בקטע הרלוונטי מובאות בטבלה הבאה:

תוספתא, דמאי א, כב-כג	תוספתא, שביעית ו, ט-י	תוספתא, תרומות י, י-יא
	י: סך כהן עצמו שמן של תרומה ומביא בן בתו ⁷⁵ ישראל ומעגלו על גביו.	י: סך כהן עצמו שמן של תרומה ונכנס למרחץ, אין הזר נמנע מלמשחיןו אף על פי שניסך הימנו.
10	כב: גוי שאמ' לישראל 'תן שמן על גבי מכת', בודיי אסור ובדמיי מותר.	
נפל על גבי בשרו משפשו ואינו חושש		
11	כג: גוי שנתן שמן על גבי טבלה של שייש להתעגל עליה, מועמד, מותר לישראל לישב אחריו	ט: לא יתן אדם שמן של שביעית על גבי טבלה של שייש להתעגל עליה רבן שמעון בן גמליאל ⁷⁶ מתיר.
	לא יתן כהן שמן של תרומה על גבי טבלה של שייש להתעגל עליה. רבן שמעון בן גמליאל מתיר.	
	77 שמן ⁷⁸ של שביעית אין סכין אותו בידים טמאות.	79 יא: שמן של תרומה אין סכין אותו בידים טמאות.
	נפל על גבי בשרו מפששו⁸⁰ אפי' בידים טמאות.	נפל על⁸¹ גבי בשרו מפששו אפי' בידים טמאות.⁸²

75 כ"י ארפורט: 'בן ביתו של ישראל' – נראה שיבוש והבנה שגויה של ההקשר המשפחתי במקרה זה.

76 כ"י ארפורט: 'זר' שמעון'.

77 כל החלק האחרון חסר בכ"י ארפורט. ייתכן שנשמט מחמת הדומות, שכן אף השורה הבאה בתוספתא שביעית פותחת בלשון 'שמן של שביעית'. ואולם, גם במקבילה בתרומות מופיעה שורה זו בכתב יד זה במקום אחר, ראו להלן.

78 בדפוס חסר 'שמן', כנראה מחמת הדומות.

79 בכ"י ארפורט מופיע כל החלק האחרון לפני השורה הקודמת. ייתכן שנשמט מחמת הדומות ונוסף שלא במקומו, שכן אף השורה הבאה בתוספתא תרומות פותחת בלשון 'שמן של תרומה'. וראו להלן.

80 בדפוס: 'משפשו'.

81 בכ"י ארפורט חסר 'נפל על', אך רצף זה חסר פשר.

82 בכ"י ארפורט: 'זאינו חושש'. הבל חשוב, היות שכן מסתיימת ההלכה המקבילה בדמאי, ועוד יותר לאור ההבדל בסדר כאן בכ"י ארפורט.

כפי שאפשר לראות בטבלה, ההלכות בשביעית זהות למקבילותיהן בתרומות, למעט השימוש במילה 'שביעית' תחת 'תרומה' בכל מקום. ממצא זה כשהוא לעצמו מעיד על כך שמדובר בקובץ הלכתי 'פעיל', כלומר, שהוא נשנה במקביל – ואולי אף משוכפל במודע – בתהליך גיבוש הלכות בתחומי הלכה שונים עוד בשלבי היווצרות התוספתא. הדמיון לרצף ההלכות בדמאי, אף שגם הוא ניכר, אינו מדויק באותה מידה ומשקף קשר אחר. בדומה להשוואות הקודמות להלכות שביעית, כולל הרצף בדמאי בשני מקומות מטבעות לשון הנמצאים כלשונם ברצף בתרומות-שביעית – 'נפל על בשרו משפשפו' ונתינה של 'שמן על גבי טבלה של שיש להתעגל עליה' – שהשימוש בהם אינו נראה מקרי.⁸³

אף רצף המקרים דומה למדי. הרצף בתרומות פותח (בחלק שאינו בשביעית) בשני מקרים של סיכה משנית בשמן תרומה, כלומר, מקרים שבהם ניסך זר בשמן המצוי על גופו של כוהן. בייחוד דומה המקרה השני לאופן שבו הצעתי להבין את המקרה הראשון בקובץ בדמאי, שבו מצוין החשש במפורש: 'אין הזר נמנע מלמשחינו אף על פי שניסך הימנו'. בדומה לכך, ניכר דמיון בשורה 11 במקרה המתואר ובחשש ההלכתי היסודי העומד בבסיסו, למרות שבעניין זה ייתכן שיש ביניהם הבדל להלכה.⁸⁴ צבר נקודות הדמיון הללו מעיד שוב על המצע המשותף לשני הרצפים, הן במקרים הנידונים הן בקטגוריות ההלכתיות.

אף במקרה זה, כמו בשורות הקודמות, נראה שאפשר לזהות עיבוד של החומרים המקבילים בתהליך גיבוש ההלכות בדמאי. הדבר ניכר באופן שילובו של מקרה

83 שניהם כוללים שימוש בשני פעלים נדירים כשהם לעצמם, 'להתעגל' ו'משפשף'. ראו מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת גן תשמ"א, עמ' 259, 376, וכן עוד להלן. תיאור נפילת השמן ושפשופו אינו מופיע בלשון זו, למיטב ידיעתי, במקום אחר בספרות חז"ל. נתינת השמן על טבלת השיש, לעומת זאת, מצויה במקום אחד נוסף בתוספתא, שבת טז, יד, במסגרת רצף ארוך של המותר והאסור במרחץ: 'לא יתן אדם שמן על גבי טבלה של שיש להתעגל עליה, לפי שאין סכין ואין נופחין ואין מדיחין את הקרקע ביום טוב, ואין צריך לומר בשבת'. ואולם, העניין שם מגומגם למדי, וצריך עיון.

84 בקובץ תרומות-שביעית נאסר לתת שמן על טבלת השיש במרחץ מחשש שהשיש בולע את השמן ועל כן זהו שימוש לא ראוי בקדושת התרומה או השביעית, ורשב"ג מתיר. בדמאי, לעומת זאת, מוצג דווקא היתר, ולפיו אין צורך לחשוש לשמן הלא מעושר הנותר מן הגוי. ואולם, לא ברור באיזה אופן יש להבין את החשש ל'בליעת שמן' בטבלת השיש בכל אחד מן ההקשרים, ובהתאם לכך את היחס ביניהם. מחד גיסא, אפשר להבין את ההיתר לשבת אחר הגוי כעמדה המבטלת את משמעות שארית השמן הנותרת, ולפיכך מתאימה לדעת רשב"ג בתרומות. מאידך גיסא, אפשר להבין היתר זה דווקא מתוך הבנה שהטבלה בולעת את השמן בתהליך הסיכה (השמן של הגוי לא נותר עליה), ולפיכך ההיתר מתאים דווקא לאיסור לצקת על הטבלה שמן תרומה ושביעית.

השמן הנופל על הבשר בכל אחד מן הקבצים, ובו בולט ההבדל דווקא על רקע מטבע הלשון המשותף לשניהם. כאמור, בדמאי ממשך דין זה את הדיון במקרה שבו ביקש הגוי מישראל למשוח אותו, ומוסיף לו נדבך. לא זו בלבד שמותר למשוח את הגוי בשמן דמאי ולהינסך בידיים, אלא אף אם נפל מן השמן (אותו שמן דמאי?) על גופו של ישראל המוֹשֵׁחַ, הרי שמותר לו לשפשפו על בשרו.⁸⁵ קביעה זו אפשר להגדיר כהיתר לסוך בשמן דמאי שנפל בטעות על הבשר, והיא שונה במהותה מן ההיתר הראשון להינסך בידיים מגופו של הגוי. במלים אחרות, זוהי הערת צד הלכתית הנוגעת להתפתחות נסיבתית אפשרית במקרה הנדון, אך לא נוגעת במישרין לאותו עניין הלכתי.

לעומת זאת, בקובץ תרומות⁸⁶ שביעית מובנו של מקרה זה אחר, והוא חלק אורגני מן הדיון, אף שעומד ספק מסוים לגבי הימצאותו לפי נוסח כ"י ארפורט.⁸⁶ המקרה בקובץ זה ממשך עניין אחר – האיסור לסוך שמן בידיים טמאות, כלומר, ממשך את העניין ההלכתי הנדון ולא את השתלשלותו של מקרה קונקרטי. כוהן אינו רשאי לסוך מתחילה שמן תרומה (ולפי הקובץ בשביעית – כל אדם אינו רשאי בשמן שביעית) על בשרו בידיים טמאות, אך בדיעבד – אם נפל שמן על בשרו – מותר, היות שהשמן נמצא כבר על גופו. מורכבות זו בדיוק בנוגע לסיכת שמן

85 לטענת ליברמן (תוסכ"פ, עמ' 202, 474), יש להבין את הפועל 'משפשפו' כאן דווקא במובן של ניקוי והסרה של השמן, ולא כמריחתו כדי שייספג בעור. אכן, כמה מבין מופעיו המעטים של פועל זה נוטים למובן זה, כגון תוספתא, תרומות ז, יא: 'ר' יהושע אומ': דם שעל הככר – גורר את מקומו ואוכל את השאר. נמצא בין שניו – משפשפו ואינו חושש'. ואולם, במקור אחד בתוספתא, מכות ד, ג, העוסק אף הוא במשיחה של שמן אסור (שמן המשחה), נראה ההיפך: 'הסך שמן המשחה שעשה משה במדבר הרי זה חייב כרת. סכו בראשו בגופו באחד מכל איבריו, אע"פ שלא שפסף הרי זה חייב. וכמה יסוך ויהא חייב? כזית'. בהלכה זו השפשוף מוצג כהשלמת תהליך הסיכה – הספגת השמן בעור לאחר שנוצק על הגוף. לדעתו, מקור זה – העוסק במפורש בשמן – מכריע את הכף כנגד פירושו של ליברמן.

86 כפי שצוין בהערות לעיל, חסרה צלע זו בכ"י ארפורט בשביעית (הערה 77 לעיל), ובתרומות מופיעה במקום אחר ובנוסח אחר, הדומה יותר לנוסח בדמאי (הערה 79 לעיל). אפשרות אחת היא שקטע זה נשמט מחמת הדומות בשלב קדום במסורת נוסח ארפורט – שמא בטרם הועתק ממקום למקום (מעין גרש) – ולאחר מכן הושלם בלשון אחר בתרומות ונכנס שלא במקומו, שמא בהשפעת מיקום שורה זו ברצף בדמאי. ייתכן גם שהבדל זה בסדר (בתרומות) והיעדרו (בשביעית) מעידים על כך ששורה זו היא נספח לקובץ בתוספתא, מעין הנספחים שרוזנטל הצביע עליהם, שנידונו לעיל. לפי אפשרות זו היה אפשר אף להציע, בכיוון הפוך מהצעתי כאן, שזוהי תוספת על פי הקובץ בדמאי. ואולם, לדעתי הסבירות כי זוהי תוספת מאוחרת נמוכה, הן בשל האפשרות הפשוטה יותר של השמטה מחמת הדומות הן בשל התאמתה העניינית של שורה זו בקובץ בתרומות, שבה ארון בשורות הבאות.

היא העומדת במוקד ההלכות הסובבות בקובץ תרומות־שביעית. בפתחת הקטע בתרומות, כפי שנידון לעיל, קובעת ההלכה כי אף על פי שאין זר מותר להימשח לכתחילה בשמן תרומה, מותר הוא להינסך בו באמצעות מגע גופני לאחר שנמשח בו כוהן ('אין הזר נמגע מלמשחינו אף על פי שניסך הימנו'). בדומה לכך, זהו עניינן של ההלכות הבאות בקובץ זה:

תוספתא, שביעית ו, י-יב	תוספתא, תרומות י, יא
י: שמן של שביעית אין חוסמין בו תנור וכירים ואין סכין בו מנעל וסנדל.	שמן של תרומה אין חוסמין ⁸⁷ בו תנור וכירים ואין סכין בו מנעל וסנדל.
יא: לא יסוך את רגלו שמן והיא בתוך מנעל ⁸⁸ ובתוך סנדל,	לא יסוך את רגליו והוא בתוך המנעל, לא יסוך את רגלו והוא ⁸⁹ בתוך הסנדל,
אבל סך את רגלו ונותנה למנעל סך את רגלו ונותנה לסנדל. ⁹⁰	אבל סך את רגלו ונותנה במנעל סך את רגלו ונותנה ⁹¹ בסנדל.
יב: סך אדם עצמו שמן של ⁹² שביעית ומתעגל על גבי קטבליא ⁹³ חדשה ואינו חושש	סך כהן עצמו שמן של תרומה ומתעגל על גבי קטבוליא ⁹⁴ ואינו חושש

בקטע זה, שלו עצמו מקבילה בתוספתא שבת,⁹⁵ ניכר המשך אותו מוקד של הדיון. ההלכה אוסרת לסוך בשמן תרומה מנעל וסנדל, אך אם אלה ניסכים בעקיפין

87 כ"י ארפורט: 'חוממין'.

88 בדפוס כאן נוסח מלא יותר: 'ולא יסוך את רגלו והוא בתוך סנדל', בדומה לנוסח בתרומות.

89 בכ"י ארפורט הנוסח מקוצר: 'בתוך המנעל או בתוך הסנדל', בדומה לנוסח בשביעית, וכן להלן.

90 בכ"י ארפורט חסרה הצלע השנייה – 'סך את רגלו ונותנה לסנדל', כנראה מחמת הדומות.

91 בכ"י ארפורט מקוצר: 'במנעל או בסנדל'.

92 בכ"י ארפורט חסר 'של'.

93 כ"י ארפורט: 'קטבליא'; דפוס: 'קטבליא'.

94 כ"י ארפורט: 'קטבליא'. הן בכ"י ארפורט הן בדפוס נוסף כאן 'חדשה', כמו בשביעית.

95 תוספתא, שבת ג, טו-יז: 'אין מגרדין לא מנעלים ישנים ולא סנדלים ישנים, אבל סכין ומקנחין אותו. אין סכין לא מנעלים חדשים ולא סנדלים חדשים. ולא יסוך את רגלו והיא בתוך המנעל ולא יסוך את רגלו והיא בתוך סנדל. אבל סך הוא את רגלו ונותנה למנעל. סך את רגלו ונותנה לסנדל. סך אדם את עצמו שמן ומתעגל על גבי קטבליא חדשה. וכן מצוטטת הברייתא בהלכות שבת בירושלמי, שבת ו, ב (ח ע"א) (ומקבילתו בסנהדרין י, א [כח ע"א]) ובבבלי, שבת קמא ע"ב. הרצף הנוגע לשמן שביעית מצוטט בירושלמי, שביעית ח, ח (לח ע"ב). מבחינה עניינית נראה הקטע המקביל כתוספתא בהלכות שבת, שאינה ממין העניין הישיר, והוא עוסק בהנגדה בין מנעלים חדשים לישנים. לאור זאת נראה הדיוק של הסיכה המשנית באמצעות הגוף כהערה צדדית שהועתקה מן הדיון בתרומות־שביעית. ואולם, יש לשים לב לכך שבהיתר להתעגל על קטבוליא, שנוגע לסיכה המשנית, מצוין ברוב הנוסחים שמדובר בקטבוליא חדשה (למעט כ"י וינה בתרומות).

מן הרגל – מותר. כמו כן, למרות האיסור האמור בהלכה קודמת לתת שמן על משטח (טבלה של שיש) כדי להתעגל עליו, מותר לכוהן לסוך עצמו ולהתעגל על משטח (קטבוליא).⁹⁶ הקו המנחה העומד ביסוד הרצף כולו הוא ששמן הניתן על הגוף 'מתחלל', ומעתה הוא מותר במגע שהיה אסור בו. בהקשר זה מתאימה בדיוק ההלכה בת שתי הצלעות בדבר הידיים הטמאות: אין לסוך שמן בידים טמאות, אך אם השמן כבר ניסך על הגוף – מותר לשפשפו.

האורגניות העניינית של רכיב זה בקובץ תרומות⁷ שביעית מעידה כנראה, כבדוגמאות הקודמות, שלפנינו תהליך של שאילה טקסטואלית מהקשר אחד לאחר, ולא רק קטגוריות המשובצות בהקשרים שונים שאינם תלויים זה בזה. רוצה לומר, בניגוד למודלים שונים להיווצרותן של מקבילות אחרות בספרות חז"ל, כגון מסורות הלכתיות ה'סוכבות' בחלל בית המדרש, או קבצים הכוללים כמה הקשרים בבת אחת ושובצו בשלב מאוחר כל אחד במקומו (מודלים שיכולים להתאים במידה רבה לכפילות הקבצים כשהם לעצמם בין שביעית ותרומות), הרי במקרה דנן אפשר לראות כיצד מטבע לשון עובר משימושו האורגני בקובץ אחד לשימוש משני בקובץ אחר. לפיכך סביר שגם הדמיון הענייני והלשוני בשאר השורות, אף שבהן תהליך השאילה אינו מובהק, משקף התבססות של הרצף בדמאי על קובץ זה. החשש לסיכת הידיים מגוף הגוי (בשורה 10) מבוסס מבחינה עניינית על הדיון במקרים אלה ביחס לשמן תרומה, והמקרה של התעגלות על משטח שיש במרחץ (בשורה 11) אומץ כלשונו. בתוך כך שולבה ההערה באשר לנפילת השמן על הבשר במקרה של סיכה הדרית, שהקשרה המקורי – טומאת הידיים – אינו רלוונטי לעניין טבל. המוקד הענייני בבסיס העיבוד במקרה זה הוא קדושתם של פירות שביעית ותרומה – שתי קדושות המשמשות בערכוביה בקבצים במסכתות אלה – המתורגמת בקובץ בדמאי לאיסור טבל. בזאת דומה חלק זה לעיבוד שהצבעתי עליו בחלק III בנוגע לאכילת בהמה, שהתבסס אף הוא על קדושתם של פירות שביעית. אף שלאיסור טבל מאפיינים אחרים מאלה של קדושת תרומה ושביעית, דומה האפקט

96 קטבוליא, כנראה *καταβολή*, היא יריעת עור המשמשת לכיסוי. ראו למשל משנה, כלים טז, ד; וראו י"ג אפשטיין, פירוש הגאונים לסדר טהרות, ירושלים תשמ"ב, עמ' 45; מ' יאסטרוב, ספר מלים: לתרגומים, לתלמוד בבלי ולתלמוד ירושלמי ולמדרשים, ניו יורק 1926, עמ' 1346; ליברמן, תוסכ"פ, עמ' 474. כפי שמעיר ליברמן, ציון היותה חדשה הוא רבותא המדגישה כי היא בולעת שמן רב, כפי שמוכן מן המקבילה בשבת. וראו בהערה הקודמת. יש לציין כי בציטוטי הברייתא בתלמודים – הן בשביעית והן בשבת – מובא האיסור לתת שמן על טבלה של שיש מיד לאחר היתר זה, כך שהניגוד ביניהם ומוקד הדיון בסיכה המשנית מודגשים עוד יותר.

של איסור זה במוכן מה לזה של תבואה מקודשת, ובשל כך מועתקים המקרים, הקטגוריות והדילמות ההלכתיות בין התחומים.

ואולם, במקרה זה נוסף על עניין קדושת הפירות גם היבט חברתי, בעיקר במעבר שבין שמן תרומה לשמן טבל של הגוי. שמן התרומה, שבו עוסק הקובץ בתרומות, אסור לזרים. הוא מגיע לבית המרחץ עם הכוהן, וההלכה מבקשת להסדיר את בידולו – השמירה על קדושתו – במערכת מגעיו עם זרים במרחב הציבורי. בניגוד לכך, בקובץ בדמאי עובר היבט זה היפוך: הגוי מחליף את הכוהן, ושמן התרומה מוחלף בשמן טבל האסור משום שלא הופרשו ממנו מעשרות. כעת ההלכה מבקשת להסדיר את הסיטואציה מנקודת מבטו של ישראל – שמנסה להימנע מן המגע עם השמן, תחת נקודת מבטו של הכוהן – שמנסה למנוע את מגעם של אחרים עם השמן שלו. במילים אחרות, ה'מיקוד הספרותי' של הסיטואציות המתוארות עבר במסגרת העיבוד לצדו של מי שהיה ה'זר' בקובץ המקורי בתרומות. בתוך כך עברו הקטגוריות ששימשו להתיר לכוהן מגע עם ישראל במרחץ (סיכה משנית, התעגלות על שיש, נפילה על הבשר) לכלים שמתירים בקובץ בדמאי מגע בין ישראל לגוי.

אחרית דבר: עריכה, הלכה וחברה

במאמר זה ביקשתי לחשוף באמצעות עיון בקובץ חידתי בתוספתא דמאי תהליך טקסטואלי והלכתי-חברתי משולב. כפי שמגלה הניתוח לעיל, בכל רצף שורות 7-11 ובשורה 3 נמצאים מטבעות לשון ייחודיים שיש להם מקבילות בתוספתא שביעית. ברוב הנקודות הזיקה הטקסטואלית מובהקת, ובכמה מהן אפשר לזהות, בסבירות גבוהה, עיבוד של החומרים המקבילים בעת גיבוש ההלכות בדמאי. סבירות זו מתחזקת גם מעקיבותה של הזיקה לאורך הרצף ומעניינין המשותף של הלכות אלה בטבל הגוי. אפשר אפוא לאפיין רצף זה, במידה רבה של ביטחון, כמקבץ הלכות בדבר שימוש בטבל ביחסים עם גויים, שנוצר בהשראת המערכת ההלכתית שביעית ובתרומה.⁹⁷

לממצא זה נודעת חשיבות גם בשחזור התגבשות הקובץ בתוספתא דמאי, שבמסגרתו עלו חשדות בנוגע למיקומן של כל החוליות הללו. מקומה של שורה 3

97 יש להעיר שאף בתיאור המקרה בשורה 2, נמצא מטבע לשון ייחודי המצוי במשנת שביעית ט, ט: 'מי שהיו לו פירות שביעית שנפלו לו לירושה או שניתנו לו מתנה, ר' אליעזר אומ': ינתנו לאוכליהם. וחכמ' אר': אין החוטא נישכר, אלא ימכרו לאכליהם ודמיהם יתחלקו לכל אדם'. שורה זו בתוספתא מציגה חידוד לוגי על גבי השורה הראשונה: אף אם הגיעו הפירות לאדם שלא דרך קנייה – בירושה או במתנה – מובלעת לגביהם ההנחה שכבר נחשבו בידי בעליהם הקודמים לאכילה, ולכן עליו לעשרם. ייתכן לפיכך שבהלכה טז נוסח נדבך נוסף על גבי הלכה טו, על פי דגם של מקרה מוכר מן המשנה שביעית ביחס ל'אוכלי שביעית'.

בתחילת חלק II תמוה, ורצף החלקים III–IV מופיע במיקום שונה בין שני כתבי יד התוספתא, וחשוד לפיכך כנספח. האפשרות שחוליות אלה מבוססות כולן על חומרים קיימים בתוספתא שביעית עשויה ממילא ללמד על איחורן היחסי, ולחזק את האפשרות שהן נוספו על גבי החוליות האחרות בקובץ, המצוטטות בתלמודים. השחזור הסביר ביותר להיווצרות הקובץ הוא אפוא שאוסף הלכות זה נוצר והתווסף על גבי רצף קיים, ייתכן שבשל העובדה שהגוי מוזכר ברצף הקיים בשתי נקודות. חוליה אחת (שורה 3) נוסחה לאור הדיון בחלק II בזריעת טבל, ושובצה עמו. שאר החוליות שובצו בנפרד, והראשונה בהן (שורה 7) מנוסחת כווריאציה למשנה, כעוגן שממנו יוצא הדיון.

מתי התגבש חלק זה? האם העובדה שהוא אינו מצוטט בתלמודים רומזת לכך שייסודו בתקופת האמוראים או אף מאוחר לה? לשאלות מסוג זה קשה להשיב תשובה מספקת, והן קשורות לשאלות כבודות המשקל באשר לתהליך גיבושה הסופי של התוספתא ולזמנו, שאלות העומדות על תילן עוד מימות ראשית חוכמת ישראל. חשוב להדגיש כי אף שלטענתי במקרה זה ההלכות בדמאי מבוססות מבחינה טקסטואלית על חומרים מנוסחים בהקשרים אחרים, אין הדבר מעיד בהכרח שקובץ זה מאוחר לתוספתא כחיבור. התמונה הכרונולוגית במקרים מעין זה מסובכת, ונראה שיש להסתפק בהגדרה עמומה של איחור יחסי, כזו שניסח רוזנטל באפיון הנספחים לתוספתא, המלמדים לדעתו 'על קיומו של שלב עריכה מאוחר של התוספתא, שהדיו ניכרו עוד בשלבי המסירה הקדומים'.⁹⁸

ואולם לדעתי, יותר משמלמד מקרה יוצא דופן זה על עריכת התוספתא, הוא מלמד על דינמיקת העיבוד ההלכתי, ומוסיף נדבך להבנת האופן שבו היא מתפקדת בהכניית גבולות חברתיים, בייחוד בהקשר היחס אל גויים. יש להדגיש, השוואה דיאלקטית בין תחומי הלכה שונים – הרגשת היבטים דומים, הנגדה והשלכת עקרונות מתחום אחד לרעהו – היא נטייה יסודית בספרות חז"ל, כבר מראשיתה של הספרות התנאית.⁹⁹ האנלוגיה הנרחבת בין קדושתם של פירות שביעית וקדושת התרומה,

98 לעיל, הערה 17, עמ' 210.

99 הדוגמאות לכך רבות מאוד. דוגמה מובהקת נמצאת בפרק השני במשנת ביכורים, המבוסס כולו על השוואות בין תחומי הלכה או קטגוריות הלכתיות הנוגעות לפרטים מסוימים. יש להבחין בין ההשוואה הדיאלקטית המפורשת, שבה ענייננו כאן, לבין הנטייה היסודית בספרות חז"ל להעביר חומרים בין הקשרים שונים – ובייחוד במסורת הארץ ישראלית – שעליה העירו חוקרים, אף שבוודאי יש לשתי מגמות אלה מכנה רעיוני משותף. ראו למשל י"נ אפשטיין, מבוואות לספרות האמוראים: בבלי וירושלמי, ירושלים תשכ"ג, עמ' 329; י' זוסמן, 'שוב לירושלמי נזיקין', י' זוסמן וד' רוזנטל (עורכים), מחקרי תלמוד: קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים, כרך א, ירושלים תש"ן, עמ' 90–92.

שנידונה לעיל, היא דוגמה טובה לכך. היא משתקפת במובהק בקבצים המקבילים בתוספתא בשתי המסכתות, ואף מפורשת במשנה שביעית ח, ב: 'שביעית ניתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה. לאכול דבר שדרכו לאכול, ולסוך דבר שדרכו לסוך... וכן בתרומה ובמעשר שני. קל מהם שביעית שנתנה להדלקת הנר'.¹⁰⁰

אף על פי כן, ובייחוד לאור דוגמה זו, ניכר ייחודו של המקרה דגן. מלבד נקודה אחת ('וכן מישראל במוצאי שביעית') אין ההלכות בקובץ בדמאי רומזות על הדיאלקטיקה ההלכתית או על האנלוגיות הלוגיות העומדות בבסיסן. יתרה מזו, אין השאילה במקרה זה מבוססת על העתקה טכנית של הלכות בשינוי מילים זעיר פה זעיר שם, וככלל היא פחות הדוקה. כפי שראינו, הביטויים, המקרים והקטגוריות במקרה זה נלקחים ונארגים מחדש באופנים מגוונים אל תוך הלכות חדשות ובהקשרים חדשים. דינמיקה זו – מצד אחד זיקה מובהקת, ומצד אחר עיבוד פעיל כזה – יוצאת דופן בהשוואה לדיאלקטיקה בין תחומי הלכה בספרות

100 השוו משנה, מעשר שני ב, א, וראו גם תוספתא, תרומות ה, טו. דוגמה אחרת בעניין זה נמצאת בסמוך לקובץ הנדון כאן, בהלכה האחרונה בפרק בתוספתא, דמאי (א, כט). הלכה זו מתייחסת להלכה בסיומו של פרק א במשנה, העוסקת אף היא בסיכת שמן: 'שמן שהגרדי סך באצבעותיו – חייב בדמי, ושהסרוק נותן בצמר – פטור מן הדמי'. לפי משנה זו תלוי החיוב בדמאי בשמן שנמצא אצל בעלי מקצוע בשאלה אם הם ניסוים על גוף הפועל ('שהגרדי סך באצבעותיו') – חייב, או על חומר הגלם ('ושהסרוק נותן בצמר') – פטור. התוספתא האמורה מביאה משנה זו כדיבור מתחיל וקובעת: 'שמן שהגרדי סך באצבעותיו חייב בדמי, שהסרוק נותן לצמר פטור מן הדמי'. לפיכך שמן של שביעית נותנין ממנו לגרדי, ואין נותנין ממנו לסרוק'. האנלוגיה משליכה משאלת החיוב בדמאי אל שאלת השימוש הראוי בפירות שביעית, בהתבסס על המכנה הרעיוני המשותף בין שני התחומים: קריטריון אופן הצריכה הסטנדרטי של תבואה, במקרה זה – סיכה של שמן על גוף האדם. לפי לוגיקה זו, אופן צריכה החייב בדמאי (סיכה על הגוף) הוא המותר בשביעית, והפטור מדמאי (סיכה על חומרי גלם) הוא האסור בשביעית. בכך חושפת הלכה זו בתוספתא את הזיקה בין תחומי ההלכה ואת התהליך הדיאלקטי המודע ביניהם, המשמש במקרה זה להסקת הלכה בהלכות שביעית בהתבסס על ההבחנה במשנת דמאי. יש לציין שאף אנלוגיה זו נמצאת בתוספתא דמאי ולא בחומרי מסכת שביעית.

בין שורות מסכת דמאי ניכרים קשרים נוספים למסכת שביעית, במפורש או במובלע, בהיבטים שאינם קשורים ישירות לענייננו. כך למשל: בנוגע למנהגם של גבאי צדקה ביחס לחשודים – תוספתא ג, יז בהשוואה למשנה ג, א והירושלמי שעליה; ובנוגע להגדרת גבולות ארץ ישראל ומעמדם של פירות בערי פריפריה בקובצי ההלכה בדמאי ב, א, שעמדו בבסיס כתובת רחוב; וכן רשימות הפירות שחזקתם מן ההפקר, משנה, דמאי א, א (וראו תוספתא, דמאי א) בהשוואה למשנת שביעית ט, א (וראו משנה, מעשרות ה, ח). כמו כן, בכמה מקורות משמש צימוד הקטגוריות 'מעשרות' ו'שביעית' להשוואה בין תחומי ההלכה הללו בהיבטים שונים. ראו למשל משנה, שביעית ד, ט; מעשרות ה, ג; חלה ב, ב; ד, ז.

התנאית, למיטב ידיעתי. מבחינה זו, האופן שבו נוסחו ההלכות בדמאי נוטה יותר להגדרה של 'השראה' של ההלכות בשביעית מאשר ל'עיבוד' שלהן, ומזכיר יותר את הנדירה של מוטיבים ספרותיים בין מקורות אגדיים בספרות חז"ל.

התהליך דומה לזה שעליו הצביע לאחרונה יואל קרצ'מר-רזיאל בהלכות מוקצה.¹⁰¹ כפי שהראה, מקרים, קטגוריות וכיטויים ממסכת טהרות פוזרים בין סוגיות התלמודים בעניין מוקצה, ומשמשים בהמשגה האמוראית של תחום זה בתהליך דיאלקטי שבו מעוצבים איסורי שבת כמעין 'טומאה חדשה' בתקופת התלמוד. ניתוחו מדגים יפה את האופן שבו כולל המאמץ הסכולסטי, המאפיין את התלמוד בעת שהוא פונה להמשגה בתחום הלכה אחר, השראה כללית מעין זו מתחום הלכה אחר. ואולם, המקרה שאנו עוסקים בו חריף יותר. כאן אין מדובר בפרשנות הפזורה בין דפי התלמוד, כי אם בניסוח נורמטיבי של הלכות המרוכז ברצף טקסטואלי אחד בספרות התנאית עצמה – אף אם רצף זה הוא נספח לתוספתא ברובד מאוחר. מבחינה זו נראה כי ההשראה האמורה שימשה כאן במסגרת ניסיון מרוכז ומודע לגיבוש רצף ההלכות בעניין טבל הגוי ולהשלמת ההיעדר ההלכתי בתחום זה. בהקשר זה חשוב במיוחד האופן שבו משמשות קטגוריות מן הזירה הפנים-יהודית בעיצוב הגבולות עם הגוי, המחזירנו אל השאלות ששאלנו בפתח מאמר זה ואל דעות החוקרים בדבר גלגוליהן של ההרחקות מן הגוי בעת העתיקה. ראשית, מקרה זה מחדד את תמונת 'הבינאריות החז"לית' האמורה שצוירה בידי ישי רוזן-צבי ועדי אופיר. לפי תיאורם, בספרות חז"ל מעוצב הגוי כאֶחָר קטגורי מוחלט, ובניגוד לספרות בית שני, מוחקת אֶחָרוֹתוֹ (otherness) זו את הגבולות הפנימיים בחברה היהודית. כפי שכתב רוזן-צבי, ניכרת בספרות חז"ל 'הולדת הקטגוריזציה החדשה, המחלקת את העולם לראשונה באופן בינארי מוחלט. מהלך הבינאריזציה החז"לי ניכר בשניים: בהפיכת ריבוי ה"גויים" לריבוי שבתוך אחדות ובהמרת המרחב המטושטש שבין יהודים לגויים בגבול חד וברור'.¹⁰² אומנם, גם במקרה דנן עומדת קטגוריית הגוי באחרונה המובנת מאליה, ואל גיבוש היחס אליה מתנקז הדיון ההלכתי. ואולם, עצם האנלוגיה בין קטגוריות האחרות בין תחומי ההלכה, כגון בין הזר בתרומה לגוי ובין הגוי לחשוד על השביעית, מעידה על נזילות מסוימת בעניין זה. במילים אחרות, אחרות הגוי אנלוגית לאחרויות אחרות.

יתרה מזו, כיוונה של האנלוגיה ראוי אף הוא לתשומת לב. במסגרת קובץ ההלכות משולבים היתרים שאינם טריוויאליים לאוזן הלכתית, כגון העמדת בהמה

Y. Kretzmer-Raziel, 'The Impact of Purity Laws on Amoraic Laws Concerning 101 Handling on the Sabbath', *Hebrew Union College Annual* 87 (2016), pp. 179–202

102 לעיל, הערה 3, עמ' 422. רוזן-צבי עצמו (שם) מכיר בצורך בחידוד תמונה כללית זו בין רובדי ספרות חז"ל.

אצל גוי וסיכת שמן משותפת במרחץ.¹⁰³ המגמה, כפי שנראה מסקירת הרצף כולו, היא לאפשר הנאה מטבלו של הגוי, ובייחוד מן הטבל שהגוי עצמו משתמש בו, באפיקים שונים. זאת בניגוד לזירות הלכתיות אחרות, דוגמת מסכת עבודה זרה, המושתתות על איסורי ההנאה ביחסים עם הגוי ומתאפיינות בגדרות גבוהים במגע עמו.¹⁰⁴ זירות השביעית והתרומה, שההלכות בקובץ זה פונות אליהן, מורכבות יותר, וחומריהן כוללים כלים הלכתיים מגשרים. במובן זה, הפוך הווקטור המאופיין כאן מזה שתיאר שמש במאמר שבו פתחנו בניתוח הטרמינולוגיה בקומראן, ובתהליכים שהציעו שרמר ופורסטנברג בהמשך לו, ולפיהם הוחלו הקטגוריות שיחדרו לגויים על זרים פנים-יהודיים לשם ביסוס ההרחקה מחברי המעגלים הקרובים. הדינמיקה ברובד זה בתוספתא הפוכה, ועל פיה היחסים עם גויים מומשגים בכלים ובקטגוריות מן הזירה הפנים-יהודית. בתהליך זה משמשים הגשרים שאפשרו מגע יומיומי בתוך החברה היהודית – חברתי-כלכלי ואף פיזי – להגיע גם אל המעגל החברתי החיצוני. נראה אפוא שקובץ זה מוסיף פרק לתולדות הקשר בין הגבולות האתניים והפנים-יהודיים בספרות חז"ל. ניתוח זהיר של הטרמינולוגיה ונדידתה, כפי שלימדנו פרופ' שמש, פותח לפנינו צוהר לא רק למרקמה הטקסטואלי המורכב של התוספתא או לדינמיקות בין תחומי הלכה בקורפוס החז"לי, כי אם אף לאופן שבו הללו משקפים תמורות בהבניות החברה וגבולותיה בעיני מחבריהם.

103 על בעייתיות השכרת בהמה לגויים והעמדתה אצלם ראו משנה, עבודה זרה ב, א; ירושלמי, שביעית ו, ב (לו ע"ד) (טור 199, שורה 37-40); G. Blidstein, 'The Sale of Animals to Gentiles in Talmudic Law', *Jewish Quarterly Review* 61 (1971), pp. 188-198. על איסור שמנם של גוים ועל האוריינטציה החברתית האפשרית שלו ראו צ"א שטיינפלד, 'לאיסור שמן של גויים', תרביץ מט (תש"ם), עמ' 264-277; הנ"ל, 'גזרו על פיתן משום שמנן, ועל שמנן משום יינן', סיני פז (תש"ם), עמ' 273-281. וראו גם ד' רוזנטל, משנה עבודה זרה: מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים תשמ"א, עמ' 166-174; ש' נאה, "טובים דודיך מיינן": מבט חדש על משנת עבודה זרה ב, ה', א' ארעי ואחרים (עורכים), מחקרים בתלמוד ובמדרש: ספר זיכרון לתרצה ליפשיץ, ירושלים תשס"ה, עמ' 411-434. על טומאתם של גויים ראו לעיל, הערה 3.

104 כמה מחקרים הדגישו את המתחים בתוך הספרות התנאית גופה, ובייחוד בהלכות עבודה זרה, ביחס לחיים המשותפים עם גויים המתחייבים מן המציאות. ראו א"א אורבך, 'הלכות עבודה זרה והמציאות הארכיאולוגית וההיסטורית', ארץ-ישראל ה (תשי"ט), עמ' 189-205; M. Halbertal, 'Coexisting with the Enemy: Jews and Pagans in the Mishnah', G. N. Stanton and G. G. Stroumsa (eds.), *Tolerance and Intolerance in Early Judaism and Christianity*, Cambridge 1998, pp. 159-172; ע' שרמר, 'אחרים אחרים', ראשית 1 (תשס"ט), עמ' 165-186; נ' זהר, 'מחיצות סביב מרחב ציבורי משותף: היחס לגויים ולצלמיהם על פי משנת עבודה זרה', ראשית 1 (תשס"ט), עמ' 145-163. אך השוו רוזן-צבי, לעיל, הערה 3, עמ' 408-409; רוזן-צבי ואופיר, לעיל, הערה 3, עמ' 211-212.